# अथ साग्निचितिनाम नवमं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः— शतरुद्रियहोमविधानम्, चित्यपरिषेकः, वसोर्धाराहोमः, वाजप्रसवीयहोमः राष्ट्रभृद्धोमादि, धिष्ण्यचयनम्, पुनश्चितिः, चित्युपस्थानं चेति ।

## [ शतरुद्रियहोमः ]

ॐ ॥ अथातः शतरुद्रियं * जुहोति । अत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र रुद्रो देवता तस्मिन्देवा ऽएतदमृतः रूपमुत्तममदधुः स ऽएषोऽत्र दीप्प्यमानोऽतिष्ठदन्नमिच्छमानस्तस्म्माद्देवा ऽअबिभयुर्य्यद्वै नोऽयं न हिꣳस्यादिति ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । अन्नमस्म्मै सम्भराम तेनैनः शमयामेति तस्म्मा ऽएतदन्नः समभरञ्छान्तदेवत्त्यं तेनैनमशमयँस्तद्यदेतं देवमेतेनाशमयँस्तस्म्माच्छान्तदेवत्त्यः शान्तदेवत्त्यः ह वै तच्छतरुद्रियमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तथैवास्मिन्नयमेतदमृतः रूपमुत्तमं दधाति स ऽएषोऽत्र दीप्प्यमानस्तिष्ठत्त्यन्नमिच्छमानस्तस्म्मा ऽएतदन्नः सम्भरति शान्तदेवत्त्यं तेनैनः शमयति ॥ २ ॥ जर्त्तिलैर्ज्जुहोति । जायत ऽएष ऽएतद्य-

* शतरुद्रियहोम उत्तरपक्षस्याऽपरस्याꣳ स्रक्त्यां परिश्रित्स्वर्कपर्णेनाऽर्ककाष्ठेन शातयन् सन्ततं जर्तिलमिश्रान् गवेधुकासक्तूनजाक्षीरमेके तिष्ठन्नुदङ् 'नमस्त' इत्यध्यायेन ( का० श्रौ० सू० १८. १. १ )।

ञ्चीयते स ऽएष सर्वस्म्मा ऽअन्नाय जायत ऽउभयम्वेतदन्नं य्यज्जर्त्तिला यच्च ग्ग्राम्म्यं यच्चारण्यं य्यदुह तिलास्तेन ग्ग्राम्म्यं य्यदुकृष्टे पच्च्यन्ते तेनारण्यमुभयेनैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ग्ग्राम्म्येण चारण्येन च ॥३॥ अर्क्कपर्णेन जुहोति। अन्नमर्क्कोऽन्नेनैवैनमेतत्प्रीणाति ॥ ४ ॥ परिश्रित्सु जुहोति । अग्नय ऽएते यत्परिश्रितस्तथो हास्यैता ऽअग्निमत्त्येवाहुतयो हुता भवन्ति ॥ ५ ॥ यद्वेवैतच्छतरुद्रियं जुहोति । प्रजापतेर्व्विस्रस्ताद्देवता ऽउदक्रामँस्तमेक ऽएव देवो नाजहान्न्मन्न्युरेव सोऽस्मिन्नन्तर्व्वितोऽतिष्ठत्सोऽरोदीत्तस्य यान्न्यश्रूणि प्प्रास्कन्दँस्तान्यस्मिन्न्मन्न्यौ प्प्रत्यतिष्ठन्त्सऽएव शतशीर्षा रुद्रः समभवत्सहस्राक्षः शतेषुधिरथ याऽअन्न्या विप्प्रुषोऽपतँस्ता ऽअसङ्ख्याता सहस्राणीमाँल्लोकाननुप्प्राविशँस्तद्यद्रुदितात्समभवँस्तस्म्माद्रुद्राः सोऽयꣳ शतशीर्षा रुद्रः सहस्राक्षः शतेषुधिरधिज्यधन्न्वा प्प्रतिहितायी भीषयमाणोऽतिष्ठदन्नमिच्छमानस्तस्म्माद्देवा ऽअबिभयुः ॥ ६ ॥ ते प्प्रजापतिमब्रुवन् । अस्म्माद्वै बिभीमो यद्वै नोऽयं न हिꣳस्यादिति सोऽब्रवीदन्नमस्म्मै सम्भरत तेनैनꣳ शमयतेति तस्म्मा ऽएतदन्नꣳ समभरञ्छतरुद्रियं तेनैनमशमयँस्तद्यदेतꣳ शतशीर्षाणꣳ रुद्रमेतेनाशमयँस्तस्म्माच्छतशीर्षरुद्रशमनीयꣳ शतशीर्षरुद्रशमनीयꣳ ह वै तच्छतरुद्रियमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तथैवास्म्मा ऽअयमेतदन्नꣳ सम्भरति शतरुद्रियं तेनैनꣳ

शमयति ॥ ७ ॥ गवेधुकासक्तुभिर्जुहोति । यत्र वै सा
देवता विस्रस्ताशयत्ततो गवेधुकाः समभवन्त्स्वेनैवैनमेत-
द्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति ॥ ८ ॥ अर्कपर्णेन जुहोति ।
एतस्य वै देवस्याशयादर्क्कः समभवत्स्वेनैवैनमेतद्भागेन
स्वेन रसेन प्रीणाति ॥ ९ ॥ परिश्रित्सु जुहोति । लोमानि
वै परिश्रितो न वै लोमसु विषं न किञ्चन हिनस्त्युत्तरार्द्धेऽ-
ग्नेरुदङ् तिष्ठञ्जुहोत्येतस्यां ह दिश्येतस्य देवस्य गृहाः
स्वायामेवैनमेतद्दिशि तत्प्रीणाति स्वायां दिश्यवयजते
॥ १० ॥ स वै जानुदघ्ने प्रथमं स्वाहाकरोति ।
अध ऽइव वै तद्यज्जानुदघ्नमध ऽइव तद्यदयं लोक-
स्तद्य ऽइमं लोकं रुद्राः प्राविशँस्ताँस्तत्प्रीणाति
॥ ११ ॥ अथ नाभिदघ्ने । मध्यमिव वै तद्यन्नाभिदघ्नं
मध्यमिवान्तरिक्षलोकस्तद्येऽन्तरिक्षलोकं रुद्राः प्रावि-
शँस्ताँस्तत्प्रीणाति ॥ १२ ॥ अथ * मुखदघ्ने । उपरीव वै
तद्यन्मुखदघ्नमुपरीव तद्यदसौ लोकस्तद्येऽमुं लोकं
रुद्राः प्राविशँस्ताँस्तत्प्रीणाति स्वाहाकारेणान्नं वै स्वाहा-
कारोऽन्नेनैवैनानेतत्प्रीणाति ॥ १३ ॥ 'नमस्ते रुद्र मन्यव'
ऽइति । य ऽएवास्मिन्त्सोऽन्तर्मन्युर्विततोऽतिष्ठत्तस्मा-
ऽएतन्नमस्करो'त्युतो त ऽइषवे नमो बाहुभ्यामुत ते नम'
ऽइतीष्वा च हि बाहुभ्यां च भीषयमाणोऽतिष्ठत् ॥ १४ ॥
स ऽएष क्षत्रं देवः । यः स शतशीर्षा समभवद्द्विश-

* 'मुखदघ्न । ऽउ' इति 'ग–ज' पु० । 'मुखदघ्ने । उ' इति 'क–घ' पुस्तकयोः ।

(१) शु० य० सं० अ० १६ क० १ । (२) शु० य० सं० अ० १६ क० १

ऽइम ऽइतरे ये विप्रुड्भ्यः समभवँस्तस्मा ऽएतस्मै क्षत्रायैता विश ऽएतं पुरस्तादुद्धारमुदहरन्न्य ऽएष प्प्रथमोऽनुवाकस्तेनैनमप्प्रीणँस्तथैवास्मा ऽअयमेतं पुरस्तादुद्धारमुद्धरति तेनैनं प्रीणाति तस्मादेष ऽएकदेवत्यो भवति रौद्र ऽएतᳪ ह्येतेन प्प्रीणाति ॥ १५ ॥ चतुर्दशैतानि यजूᳪषि भवन्ति त्रयोदश मासाः संवत्सरः प्प्रजापतिश्चतुर्दशः प्प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति नमो नम ऽइति यज्ञो वै नमो यज्ञेनैवैनमेतन्नमस्कारेण नमस्यति तस्मादु ह नायज्ञियं ब्रूयान्नमस्त ऽइति यथा हैनं ब्रूयाद्यज्ञस्त ऽइति तादृक्तत् ॥ १६ ॥ अथ द्वन्द्विभ्यो जुहोति । नमोऽमुष्मै चामुष्मै चेति तद्यथा वै ब्रूयादसौ त्वं च न ऽएष च मा हिᳪसिष्टमित्येवमेतदाह नतराᳪ हि विदित ऽआमन्त्रितो हिनस्ति ॥ १७ ॥ '[1]नमो हिरण्यबाहवे । सेनान्ये दिशां च पतये नम' ऽइत्येष ऽएव हिरण्यबाहुः सेनानीरेष दिशां पतिस्तद्यत्किञ्चात्रैकदेवत्यमेतमेव तेन प्प्रीणाति क्षत्रमेव तद्विश्यपि भागं करोति तस्माद्यद्विशस्तस्मिन्क्षत्रियोऽपि भागोऽथ या ऽअसङ्ख्याता सहस्राणीमाँल्लोकाननुप्प्राविशन्नेतास्ता देवता याभ्य ऽएतज्जुहोति ॥१८॥ अथ जातेभ्यो जुहोति । एतानि ह जातान्येते रुद्राऽअनुप्प्रविविशुर्य्यत्र-यत्रैते तदुवैनानेतत्प्रीणात्यथो ऽएवᳪ हैतानि रुद्राणां जातानि देवानां वै विधामनु मनुष्यास्त-

(१) शु० य० सं० अ० १६ क० १७।

स्म्मादु हेमानि मनुष्याणां जातानि यथाजातमेवैनाने-
तत्प्रीणाति ॥१९॥ तेषां व्वा ऽउभयतो नमस्कारा * ऽअन्न्ये ।
अन्न्यतरतो नमस्कारा ऽअन्न्ये ते ह ते घोरतरा ऽअशा-
न्ततरा य ऽउभयतो नमस्कारा ऽउभयत ऽएवैनानेतद्यज्ञेन
नमस्कारेण शमयति ॥ २० ॥ स वा ऽअशीत्त्यां च
स्वाहाकरोति । प्रथमे चानुवाकेऽथाशीत्त्यामथाशीत्त्यां च
यानि चोर्द्धानि यजूꣳष्यावतानेब्भ्योऽन्नमशीतयोऽन्नेनै-
वैनानेतत्प्रीणाति ॥ २१ ॥ अथैतानि यजूꣳषि जपति ।
'नमो वः किरिकेब्भ्य' ऽइत्त्येतद्धास्य प्प्रतिज्ञाततमं धाम
यथा प्प्रियो वा पुत्रो हृदयं वा तस्म्माद्यत्रैतस्म्माद्देवा-
च्छङ्केत तदेताभिर्व्व्याहृतिभिर्ज्जुहुयादुप हैवैतस्य देवस्य प्प्रियं
धाम गच्छति तथो हैनमेष देवो न हिनस्ति ॥ २२ ॥
'नमो वः किरिकेब्भ्य' ऽइति । एते हीदꣳ सर्व्वं कुर्व्वन्ति
'देवानाꣳ हृदयेब्भ्य' ऽइत्त्यग्निर्व्वायुरादित्य ऽएतानि ह तानि
देवानाꣳ हृदयानि 'नमो विचिन्न्वत्केब्भ्य' ऽइत्त्येते हीदꣳ
सर्व्वं विचिन्न्वन्ति 'नमो विक्षिणत्केब्भ्य' ऽइत्त्येते वै तं
व्विक्षिणन्ति यं विचिक्षीषन्ति 'नम ऽआनिर्हतेब्भ्य'
ऽइत्त्येते ह्येब्भ्यो लोकेब्भ्योऽनिर्हताः ॥ २३ ॥ अथोत्तराणि
जपति । 'द्रापे ऽअन्धसस्प्पत' ऽइत्त्येष वै द्रापिरेष वै तं
द्रापयति यं दिद्रापयिषत्त्यन्धसस्प्पत ऽइति सोमस्य पत-

* 'ऽअन्न्ये । ऽन्न्य' इति 'ग–ज' पु० । 'ऽअन्न्ये । अन्न्य' इति 'क–घ' पुस्तकयोः ।

( १ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ ।
( ३ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ । ( ४ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ ।
( ५ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ । ( ६ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ४७ ।

ऽइत्येत'द्रुद्र नीललोहिते'ति नामानि चास्यैतानि रूपाणि च नामग्राहमेवैनमेतत्प्रीणा'त्यासां प्रजानामेषां पशूनां मा भेर्म्मा रोङ्मो च नः किंचनाममदि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २४ ॥ स ऽएष क्षत्रं देवः । तस्म्मा ऽएतस्म्मै क्षत्रायैता विशोऽमुं पुरस्तादुद्धारमुदहरन्न्योऽसौ प्प्रथमोऽनुवाकोऽथास्म्मा ऽएतमुपरिष्टादुद्धारमुदहरँस्तेनैनमप्प्रीणँस्तथैवास्म्मा ऽअयमेतमुपरिष्टादुद्धारमुद्धरति तेनैनं प्प्रीणाति तस्म्मादुप्प्येष ऽएकदेवत्यो भवति रौद्र ऽएवैतछ्ठ ह्येवैतेन प्प्रीणाति ॥२५॥ सप्तैतानि यजूꣳषि भवन्ति। सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति तान्न्युभयान्येकविꣳशतिः सम्पद्यन्ते द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय ऽइमे लोका ऽअसावादित्य ऽएकविꣳश ऽएतामभिसम्पदम् ॥ २६ ॥ अथावतानाञ्जुहोति । एतद्वा ऽएनान्देवा ऽएतेनान्नेन प्प्रीत्वाथैषामेतैरवतानैर्द्धनूꣳष्य्यवातन्न्वँस्तथैवैनानयमेतदेतेनान्नेन प्प्रीत्वाथैषामेतैरवतानैर्द्धनूꣳष्य्यवतनोति न ह्यवततेन धनुषा कञ्चन हिनस्ति ॥ २७ ॥ तद्वै सहस्रयोजन ऽइति । एतद्ध परमं दूरं य्यत्सहस्रयोजनं तद्यदेव परमं दूरं तदेवैषामेतद्धनूꣳष्य्यवतनोति ॥ २८ ॥ यद्वेवाह सहस्रयोजन ऽइति । अयमग्निः सहस्रयोजनं न ह्येतस्म्मादिति नेत्त्यन्न्यत्परमस्ति तद्यदग्नौ जुहोति तदेवैषाꣳ सहस्रयोजने धनूꣳष्य्यवतनोति ॥ २९ ॥ 'असङ्ख्याता

(१) शु० य० सं० अ० १६ क० ४७। (२) शु० य० सं० अ० १६ क० ४७।
(३) शु० य० सं० अ० १६ क० ५४,५५।

सहस्राणि । अस्मिन्न्महत्त्यर्णव' ऽइति यत्र-यत्र ते तदेवैषामेतद्धनूꣳष्यवतनोति ॥ ३० ॥ दशैतानवताना-ञ्जुहोति । दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो-दिशोऽग्निर्दश प्प्राणाः प्प्राणा ऽअग्निरुर्यावानग्निरुर्यावत्त्यस्य मात्रा तावतैवैषा-मेतद्धनूꣳष्यवतनोति ॥ ३१ ॥ अथ *प्प्रत्त्यवरोहाञ्जुहोति । एतद्वा ऽएतदिमाँल्लोकानित ऽऊर्द्धो रोहति स स पराङिव रोह ऽइयमु वै प्प्रतिष्ठा ते देवा ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्प्रत्त्या-यँस्तथैवैतद्यजमान ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्प्रत्त्यैति ॥ ३२ ॥ यद्वेव प्प्रत्त्यवरोहति । एतद्वा ऽएनानेतत्प्रीणन्नन्न्ववैति तत ऽएवैतदात्मानमपोद्धरते जीवात्त्वै तथो हानेनात्मना सर्व्वमायुरेति ॥ ३३ ॥ यद्वेव प्प्रत्त्यवरोहति । एतद्वा ऽएत-देतान्रुद्रानित ऽऊर्द्धान्प्रीणाति तान्पुनरमुतोऽर्वाचः ॥ ३४ ॥ '[1]नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवी'ति । तद्येऽमुष्मिँल्लोके रुद्रास्तेभ्य ऽएतन्नमस्करोति '[2]येषां वर्षमिषव' ऽइति वर्षꣳ ह तेषामिषवो वर्षेण ह ते हिꣳसन्ति यं जिहिꣳ-सिषन्ति ॥ ३५ ॥ '[3]नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो येऽन्तरिक्ष' ऽइति । तद्येऽन्तरिक्षलोके रुद्रास्तेभ्य ऽएतन्नमस्करोति '[4]येषां वात ऽइषव' ऽइति वातो ह तेषामिषवो वातेन ह ते हिꣳसन्ति यं जिहिꣳसिषन्ति ॥ ३६ ॥ '[5]नमोऽस्तु रुद्रेभ्यो

---

* प्रतिलोमं प्रत्यवरोहान् जुहोति प्रमाणेषु नमोऽस्त्विवति प्रतिमन्त्रम् ( का० श्रौ० सू० १८ . १. ५ ।

( १ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ६४ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ६४ । ( ३ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ६५ । ( ४ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ६५ । ( ५ ) शु० य० सं० अ० १६ क० ६६ ।

षे पृथिव्यामि'ति। तद्येऽस्मिँल्लोके रुद्रास्तेभ्य एतन्न-मस्करोति 'येषामन्नमिषव' इत्यन्नꣳ ह तेषामिषवोऽन्नेन ह ते हिꣳसन्ति यं जिहिꣳसिषन्ति ॥ ३७ ॥ 'तेभ्यो दश प्राचीः। दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्ध्वा' इति * दश-दशेति दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणा अग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनानेतदन्नेन प्रीणाति ॥ ३८ ॥ यद्वेवाह दश-दशेति। दश वा अञ्जलेरङ्गुलयो दिशि-दिश्येवैभ्य-एतदञ्जलिं करोति तस्माद्ध हैतद्भीतोऽञ्जलिं करोति 'तेभ्यो नमो अस्त्वि'ति तेभ्य एव नमस्करोति 'ते नो मृडयन्त्वि'ति त एवास्मै मृडयन्ति 'ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्म' इति यमेव द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधात्यमुमेषां जम्भे दधामीति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततोऽह तस्मिन्नन्न पुनरस्त्यपि तन्नाद्रियेत स्वयं निर्दिष्टो ह्येव स यमेवं विद्वेष्टि ॥ ३९ ॥ त्रिष्कृत्वः प्रत्यवरोहति। त्रिवृदग्निर्यावान-ग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनानेतदन्नेन प्रीणाति स्वाहाकारेणान्नं वै स्वाहाकारोऽन्नेनैवैनानेतत्प्रीणाति त्रिरित ऊर्द्ध्वो रोहति तत्षट् तस्योक्तो बन्धुः ॥ ४० ॥ यद्वेव त्रिष्कृत्वः प्रत्यवरोहति। त्रिर्हि कृत्व ऊर्द्ध्वो रोहति

---

* 'दश दशेति' पाठोऽयं 'ग—ज' पुस्तकयोर्नास्ति।

(१) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १६ क॰ ६६। (२) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १६ क॰ ६६। (३) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १६ क॰ ६६। (४) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १६ क॰ ६६। (५) शु॰ य॰ सं॰ अ॰ १६ क॰ ६६।

तद्यावत्कृत्व ऽऊर्द्ध्वो रोहति तावत्कृत्वः प्प्रत्यवरोहति ॥४१॥ अथ तदर्क्कपर्ण्णं * चात्वाले प्प्रास्यति। एतद्वा ऽएनेनैतद्घोरं कर्म्म करोति तदेतदशान्तं तदेतत्तिरः करोति नेदिदमशान्तं कश्चिदभितिष्ठात्तं नेद्धिनसदिति तस्माच्चात्वाले यद्वेव चात्वालेऽग्निरेष यच्चात्वालस्तथो हैनदेषोऽग्निः सन्दहत्यथातः सम्पदेव ॥ ४२ ॥ तदाहुः। कथमस्यैतच्छतरुद्रियꣳ संवत्सरमग्निमाप्नोति कथꣳ संवत्सरेणाग्निना सम्पद्यत ऽइति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्येतच्छतरुद्रियमथ त्रिꣳशदथ पञ्चत्रिꣳशत्ततो यानि षष्टिश्च त्रीणि च शतानि तावन्ति संवत्सरस्याहानि तत्संवत्सरस्याहान्याप्नोत्यथ यानि त्रिꣳशत्त्रिꣳशन्मासस्य रात्रयस्तन्मासस्य रात्रीराप्नोति तदुभयानि संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्नोत्यथ यानि पञ्चत्रिꣳशत्स त्रयोदशो मासः सऽआत्मा त्रिꣳशदात्मा प्प्रतिष्ठा द्वे प्प्राणा द्वे शिर ऽएव पञ्चत्रिꣳशमेतावान्वै संवत्सर ऽएवमु हास्यैतच्छतरुद्रियꣳ संवत्सरमग्निमाप्नोत्येवꣳ संवत्सरेणाग्निना सम्पद्यत ऽएतावत्य ऽउ वै † शाण्डिलेऽग्नौ मद्ध्यतो यजुष्मत्य ऽइष्टकाऽउपधीयन्तेऽग्नयो हैते पृथग्यदेता ऽइष्टका ऽएवमु हास्यैतेऽग्नयः पृथक् शतरुद्रियेणाभिहुता भवन्ति ॥ ४३ ॥ तदाहुः। कथमस्यैतच्छतरुद्रियं महदुक्थमाप्नोति

* "उत्तरवेदिनिचयार्थं यत्र भूप्रदेशे मृदं खनति स प्रदेशश्चात्वाल उच्यते" ( का० श्रौ० सू० १८. १. ६ )।

† शाण्डिलेऽग्नौ = शाण्डिलदृष्टेऽग्नौ मध्यवेद्यां षष्ट्युत्तरशतत्रयसङ्ख्या यजुष्मत्य इष्टका उपधीयन्त इत्यर्थः।

कथं महतोक्थेन सम्पद्यत ऽइति यान्यमूनि पञ्चविंᳪशतिर्यजूᳪंष्यभितोऽशीतीः स पञ्चविंᳪश ऽआत्मा यत्र वाऽ आत्मा तदेव शिरस्तत्पक्षपुच्छान्यथ या ऽअशीतयः सैवाशीतीनामाप्तिरशीतिभिर्हि महदुक्थमाख्यायतेऽथ यदूर्द्ध्वमशीतिभ्यो यदेवादो महत ऽउक्थस्योर्द्ध्वमशीतिभ्यऽएतदस्य तदेवमु हास्यैतच्छतरुद्रियं महदुक्थमाप्नोत्येवं महतोक्थेन सम्पद्यते ॥ ४४ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[ चित्याग्नेः परिषेकादि-विधिः ]

अथैनमतः * परिषिञ्चति । एतद्वा ऽएनं देवाः शतरुद्रियेण शमयित्वाथैनमेतद्भूय ऽएवाशमयँस्तथैवैन†मयमेतच्छतरुद्रियेण शमयित्वाथैनमेतद्भूय ऽएव शमयति ॥ १ ॥ अद्भिः परिषिञ्चति । शान्तिर्वा ऽआपः शमयत्येवैनमेतत्सर्वतः परिषिञ्चति सर्वत ऽएवैनमेतच्छमयति त्रिष्कृत्वः परिषिञ्चति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतच्छमयति ॥ २ ॥ यद्वेवैनं परिषिञ्चति । इमे वै लोका ऽएषोऽग्निरिमाँस्तल्लोकानद्भिः परितनोति समुद्रेण

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ३. १; कठ० १०. ११, १२, १६ कपिष्ठ० २७. १, २, ६; मै० सं० १. ९. २, ३, ९; तै० सं० ४. ५. १, २, ९ ।

* अग्नीत् दक्षिणपक्षस्याऽपरसन्धिसमीपवर्तिन्यात्मभागेऽद्रिं निधाय, तत आरभ्य 'अश्मन्नूर्ज्जम्' इति मन्त्रेणाऽग्निं प्रदक्षिणं सपक्षपुच्छं जलधारया परितः सिञ्चतीति ( का० श्रौ० सू० १८. २. १ ) ।

† 'मेवमेत' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

हैनाँस्तत्परितनोति सर्व्वतस्तस्मादिमाँल्लोकान्त्सर्व्वतः समुद्रः पर्य्येति दक्षिणावृत्तस्मादिमाँल्लोकान्दक्षिणावृत्समुद्रः पर्य्येति ॥ ३ ॥ अश्मीत्परिषिञ्चति । अग्निरेष यदाग्नीध्रो नो वाऽआत्मात्मानꣳ हिनस्त्यहिꣳसाया ऽअश्मनोऽद्ध्यश्मनो ह्यापः प्प्रभवन्ति निकक्षान्निकक्षाद्ध्यापः प्प्रभवन्ति दक्षिणान्निकक्षाद्दक्षिणाद्धि निकक्षादापः प्प्रभवन्ति ॥ ४ ॥ '(१)अश्मन्नूर्ज्जं पर्व्वते शिश्रियाणामि'ति । अश्मनि वा ऽएषोर्ग्पर्व्वतेषु श्रिता यदापो'ऽन्नञ्च ऽओ(२)षधीभ्यो वनस्प्पतिभ्योऽअधि सम्भृतं पय' ऽइत्येतस्माद्ध्येतत्सर्व्वस्मादधि सम्भृतं पय'(३)स्तान्नै ऽइषमूर्ज्जं धत्त मरुतः सꣳरराणा' ऽइति मरुतो वै वर्षस्येशते'ऽश्मँस्ते क्षुद्(४)ि'ति निदधाति * तदश्मनि क्षुधं दधाति तस्मादश्मानाद्योऽथो स्थिरो वाऽअश्मा स्थिरा क्षुत्स्थिर ऽएव तत्स्थिरं दधाति 'मयि ते (५)ऽऊर्ग्गि'त्यपादत्ते तदात्मन्नूर्ज्जं धत्ते तथा द्वितीयं तथा तृतीयम् ॥ ५ ॥ निधायोदहरणं त्रिर्व्विपल्ययते । एतद्वाऽएनमेतल्लघूयतीव यदेनꣳ समन्तं पर्य्येति तस्मा ऽएवैतन्निह्नुतेऽहिꣳसायै ॥ ६ ॥ यद्वेव विपल्ययते । एतद्वाऽएनमेतदन्ववैति तत ऽएवैतदात्मानमपोद्धरते जीवात्वै तथो हानेनात्मना सर्व्वमायुरेति ॥ ७ ॥ † त्रिर्व्विपल्ययते ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० १। (२) शु० य० सं० अ० १७ क० १। (३) शु० य० सं० अ० १७ क० १। (४) शु० य० सं० अ० १७ क० १।
* का० श्रौ० सू० १८. २. २।
(५) शु० य० सं० अ० १७ क० १।
† का० श्रौ० सू० १८. २. ३।

त्रिर्हि कृत्वः पर्य्येति तद्यावत्कृत्वः पर्य्येति तावत्कृत्वो विपल्ययते ॥ ८ ॥ अथ तमश्मानमुदहरणेऽवधाय । एतां दिशᳫं हरन्त्येषा वै नैर्ऋती दिङ् नैर्ऋत्यामेव तद्दिशि शुचं दधाति ॥ ९ ॥ एतद्वा ऽएनं देवाः । शतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वाथास्यैतेन शुचं पाप्मानमपाघ्नँस्तथै-वैनमयमेतच्छतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वाथास्यैतेन शुचं पाप्मानमपहन्ति ॥१०॥ बाह्येनाग्निᳫं हरति । इमे वै लोका-ऽएषोऽग्निरेभ्यस्तल्लोकेभ्यो बहिर्द्धा शुचं दधाति बहिर्वेदीयं वै वेदिरस्यै तद् बहिर्द्धा शुचं दधाति ॥११॥ [अर्धप्रपाठकः ५५॥] स * वेदेर्दक्षिणायाᳫं श्रोणौ । प्राङ् तिष्ठन्दक्षिणा निरस्यति 'यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि'ति यमेव द्वेष्टि तमस्य शुगृच्छत्यमुं ते शुगृच्छत्विति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततो ह तस्मिन्न पुनरस्त्यपि तन्नाद्रियेत स्वयं निर्दिष्टो ह्येव स यमेवं विद्वेष्टि यदि न भिद्येत भेत्तवै ब्रूयाद्यदा ह्येव † स भिद्यतेऽथ तᳫं शुगृच्छति यं द्वेष्ट्यप्रतीक्षमायन्त्यप्रतीक्षमेव तच्छुचं पाप्मानं जहति ॥ १२ ॥ प्रत्येत्येष्टका धेनूः कुरुते । एतद्वा ऽएनं देवाः शतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वा शुचमस्य पाप्मानमपहृत्य प्रत्येत्येष्टका धेनूरकुर्वत तथैवैनमयमेतच्छतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्वा शुचमस्य पाप्मानमपहृत्य प्रत्येत्येष्टका धेनूः कुरुते ॥१३॥ आसीनः

* कुम्भेऽद्भिं कृत्वा दक्षिणस्यां वेदिश्रोणौ प्राङ् तिष्ठन् दक्षिणाऽस्यति 'यं द्विष्म' इति (का० श्रौ० सू० १८. २. ४)।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० १ ।

† 'सुभिद्यते' इति 'क' पुस्तके ।

कुर्वीतेत्यु हैक ऽआहुः । आसीनो वै धेनुं दोग्धीति तिष्ठँ-स्त्वेव कुर्वीतेमे वै लोका ऽएषोऽग्निस्तिष्ठन्तीव वा ऽइमे लोका-ऽअथो तिष्ठन्वै वीर्य्यवत्तरः ॥१४॥ उदङ् प्राङ् * तिष्ठन् । पुरस्ताद्वा ऽएषा प्प्रतीची यजमानं धेनुरुपतिष्ठते दक्षि-णतो वै प्प्रतीचीं धेनुं तिष्ठन्तीमुपसीदन्ति ॥ १५ ॥ स यत्राभ्याप्प्नोति । तदभिमृश्श्यैतद्यजुर्ज्जपती'[1]मा मे ऽअग्न-ऽइष्टका धेनवः सन्त्वि'त्यग्निर्हैतासां धेनुकरणस्येष्टे तस्म्मा-देतावतीनां देवतानामग्निमेवामन्त्रयत '[2]ऽएका च दश चा'न्तश्च परार्द्धश्चेत्येष हावरार्द्ध्यो भूमा यदेका च दश चाथ हैष परार्द्ध्यो भूमा यदन्तश्च परार्द्धश्चावरार्द्धतश्चैवैना-ऽएतत्परार्द्धतश्च परिगृह्य देवा धेनूरकुर्वत तथैवैना ऽअय-मेतदवरार्द्धतश्चैव परार्द्धतश्च परिगृह्य धेनूः कुरुते तस्म्मा-दुपि नाद्रियेत बह्वीः कर्त्तुममुत्र वा ऽएष ऽएता ब्रह्मणा यजुषा बह्वीः कुरुतेऽथ यत्सन्तनोति कामानेव तत्सन्तनोति ॥ १६ ॥ यद्वेवेष्टका धेनूः कुरुते । वाग्वा ऽअयमग्निर्वाचा हि चितः स यदाहैका च दश चान्तश्च परार्द्धश्चेति वाग्वा ऽएका वाग्दश वागन्तो वाक्परार्द्धो वाचमेव तद्देवा धेनुमकुर्वत तथैवैतद्यजमानो वाचमेव धेनुं कुरुतेऽथ यत्सन्तनोति वाचमेव तत्सन्तनो'त्येता '[3]मे ऽअग्न ऽइष्टका धेनवः सन्त्वमुत्रामुष्मिँल्लोक ऽइत्येतद्वा ऽएना ऽअस्मिँल्लोके धेनूः कुरुतेऽथैना ऽएतदमुष्मिँल्लोके धेनूः कुरुते तथो

* का० श्रौ० सू० १८. २. ९ ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० २ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० २ ।
(३) शु० य० सं० अ० १७ क० २ ।

हैनमेता उभयोर्ल्लोकयोरभुञ्जन्त्यस्मिँश्चामुष्मिँश्च ॥ १७ ॥ 'ऋतव स्थे'ति । ऋतवो ह्येता 'ऋतावृध' इति स-त्यवृध इत्येत'दृतुष्ठा स्थ ऋतावृध' इत्यहोरात्राणि वा इष्टका ऋतुषु वा अहोरात्राणि तिष्ठन्ति 'घृतश्चुतो मधुश्चुत' इति तदेना घृतश्चुतश्च मधुश्चुतश्च कुरुते ॥ १८ ॥ 'विराजो नामे'ति । एतद्वै देवा एता इष्टका नामभिरुपाह्वयन्त यथा-यथैना एतदाचक्षते ता एनान-भ्युपावर्त्तन्ताथ लोकम्पृणा एव पराच्च्यस्तस्थुरहित-नाम्न्यो निमेमिहत्त्यस्ता विराजो नामाकुर्वत ता एनान-भ्युपावर्त्तन्त तस्माद्दश-दशेष्टका उपधाय लोकम्पृण-याभिमन्त्रयते तदेना विराजः कुरुते दशाक्षरा हि विराड् 'कामदुघा अक्षीयमाणा' इति तदेनाः कामदुघा अक्षी-यमाणाः कुरुते ॥ १९ ॥ अथैनं विकर्षति । मण्डूकेनावकया वेतसशाखयैतद्वा एनं देवाः शतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्त्वा शुचमस्य पाप्मानमपहत्त्याथैनमेतद्भूय एवा-शमयँस्तथैवैनमयमेतच्छतरुद्रियेण चाद्भिश्च शमयित्त्वा शुचमस्य पाप्मानमपहत्त्याथैनमेतद्भूय एव शमयति सर्वतो विकर्षति सर्वत एवैनमेतच्छमयति ॥ २० ॥ यद्वेवैनं विकर्षति । एतद्वै यत्रैतं प्राणा ऋषयोऽग्रेऽग्निः समस्कुर्वंस्तमद्भिरवोक्षँस्ता आपः समस्कन्दँस्ते मण्डूका-

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ३। (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ३। (३) शु० य० सं० अ० १७ क० ३। (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ३। (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ३। (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ३।

ऽअभवन् ॥ २१ ॥ ताः प्प्रजापतिमब्रुवन् । यद्वै नः कम-
भूद्वाक्कुदगादिति सोऽब्रवीदेष व ऽएतस्य व्वनस्प्पतिर्वे-
त्त्विति वेत्तु संवेत्तु सोऽह वै तं वेतस ऽइत्त्याचक्षते परोक्षं
परोक्षकामा हि देवा ऽअथ यदब्रुवन्नवाङ् नः कमगादिति
ता ऽअवाक्का ऽअभवन्नवाक्का ह वै ता ऽअवका ऽइत्त्याचक्षते
परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्ता हैतास्त्रय्य ऽआपो यन्न्म-
ण्डूकोऽवका वेतसशाखैताभिरेवैनमेतत्त्रयीभिरद्भिः शम-
यति ॥ २२ ॥ यद्वेवैनं विकर्षति । जायत ऽएष ऽएत-
द्यच्चीयते स ऽएष सर्व्वस्म्मा ऽअन्नाय जायते सर्व्वम्वेतदन्नं
यन्न्मण्डूकोऽवका वेतसशाखा पशवश्च ह्येता ऽआपश्च
व्वनस्प्पतयश्च्च सर्व्वेणैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥२३॥ * मण्डू-
केन पशूनाम् । तस्म्मान्न्मण्डूकः पशूनामनुपजीवनीयतमो
यातयामा हि सोऽवकाभिरपां तस्म्मादवका ऽअपामनुप-
जीवनीयतमा यातयाम्म्न्यो हि ता वेतसेन व्वनस्प्पतीनां
तस्म्माद्वेतसो व्वनस्प्पतीनामनुपजीवनीयतमो यातयामा
हि सः ॥ २४ ॥ तानि वꣳशे प्प्रबद्ध्य । दक्षिणार्द्धेनाग्ने-
रन्तरेण परिश्श्रितः प्प्रागग्ग्रे विकर्षति 'समुद्रस्य[1] त्त्वावक-
याग्ने परिव्व्ययामसि । पावको ऽअस्म्मब्भ्यꣳ शिवो भवे'ति
समुद्रियाभिस्त्वाद्भिः शमयाम ऽइत्त्येतत् ॥ २५ ॥ अथ
जघनार्द्धेनोदक् । 'हिमस्य[2] त्त्वा जरायुणाग्ने परिव्व्यया-
मसि । पावको ऽअस्म्मब्भ्यꣳ शिवो भवे'ति यद्वै शीतस्य

* "मण्डूकावकावेतसशाखा वेणौ बद्ध्वाऽवकर्षति मन्त्रकृष्टवत्समुद्रस्य त्वेति प्रत्यृचम्" का० श्रौ० सू० १८. २. १० ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ४ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ५ ।

प्स्रशीतं तद्धिमस्य जरायु शीतस्य त्वा प्स्रशीतेन शमयाम-ऽइत्येतत् ॥ २६ ॥ अथोत्तरार्द्धेन प्राक् । 'उप ज्मन्नुप-वेतसेऽवतर नदीष्वा । अग्ने पित्तमपामसि मण्डूकि ताभिरागहि सेमन्नो यज्ञं पावकवर्णᳬ शिवङ्कृधी'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २७ ॥ * अथ पूर्वार्द्धेन दक्षिणा । 'अपामिदन्न्ययनᳬ समुद्रस्य निवेशनम् । अन्न्याँस्ते-ऽअस्मत्तपन्तु हेतयः पावको ऽअस्मभ्यᳬ शिवो भवे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुरित्यग्ने विकर्षत्यथेति । अथेत्यथेति तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥ २८ ॥ आत्मानमग्रे विकर्षति । आत्मा ह्येवाग्रे सम्भवतः सम्भवत्यथ दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥ २९ ॥ अभ्यात्मं † पक्षपुच्छानि विकर्षति । अभ्यात्ममेव तच्छान्तिं धत्ते परस्तादर्वाक्परस्तादेव तदर्वाचीᳬ शान्तिं धत्ते'ऽग्ने पावक रोचिषे'ति दक्षिणं पक्षᳬ 'स नः पावक दीदिव' ऽइति पुच्छं 'पावकया यश्चितयन्त्या कृपे'त्युत्तरं पावकं पावक-मिति यद्वै शिवᳬ शान्तं तत्पावकᳬ शमयत्येवैनमेतत् ॥३०॥ सप्तभिर्विकर्षति । सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्विक-र्षति तं वᳬशमुत्करे न्न्यस्य ॥३१॥ अथैनᳬ सामभिः परि-

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ६ ।

* अत्र शतम् ४८०० ॥

(२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७ ।

† का० श्रौ० सू० १८. २. ११ ।

(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ८ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ९ ।

(५) शु० य० सं० अ० १७ क० १० ।

गायति । अत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतस्तस्मिन्देवा ऽएतदमृतꣳ रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदमृतꣳ रूपमुत्तमं दधाति सामानि भवन्ति प्राणा वै सामान्यमृतमु वै प्राणा ऽअमृतमेवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति सर्वतः परिगायति सर्वत ऽएवास्मिन्नेतदमृतꣳ रूपमुत्तमं दधाति ॥३२॥ यद्वेवैनꣳ सामभिः परिगायति । एतद्वै देवा ऽअकामयन्तानस्थिकमिममृतमात्मानं कुर्वीमहीति तेऽब्रुवन्नुप तज्जानीत यथेममात्मानमनस्थिकममृतं करवामहा ऽइति तेऽब्रुवँश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदिच्छत यथेममात्मानमनस्थिकममृतं करवामहा ऽइति ॥ ३३ ॥ ते चेतयमानाः । एतानि सामान्यपश्यँस्तैरेनं पर्यगायँस्तैरेतमात्मानमनस्थिकममृतमकुर्वत तथैवैतद्यजमानो यदेनꣳ सामभिः परिगायत्येतमेवैतदात्मानमनस्थिकममृतं कुरुते सर्वतः परिगायति सर्वत ऽएवैतदेतमात्मानमनस्थिकममृतं कुरुते तिष्ठन्गायति तिष्ठन्तीव वा ऽइमे लोका ऽअथो तिष्ठन्वै वीर्यवत्तरो हिङ्कृत्य गायति तत्र हि सर्वं कृत्स्नꣳ साम भवति ॥ ३४ ॥ * गायत्रं पुरस्ताद्गायति । अग्निर्वै गायत्रमग्निमेवास्यैतच्छिरः करोत्यथो शिर ऽएवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति ॥ ३५ ॥ रथन्तरं † दक्षिणे पक्षे । इयं वै रथन्तरमियमु वा ऽएषां लोकानाꣳ रसतमोऽस्याꣳ हीमे सर्वे रसा रसन्तमꣳ ह वै

* का० श्रौ० सू० १८. ३. १ ।

† का० श्रौ० सू० १८. ३. २ ।

तद्रथन्तरमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा-ऽइमामेवास्यैतद्दक्षिणं पक्षं करोत्यथो दक्षिणमेवास्यैतत्पक्षमनस्थिकममृतं करोति ॥ ३६ ॥ बृहदुत्तरे पक्षे। द्यौर्वै बृहद् द्यौर्हि बर्हिष्ठा दिवमेवास्यैतदुत्तरं पक्षं करोत्यथो ऽउत्तरमेवास्यैतत्पक्षमनस्थिकममृतं करोति ॥ ३७ ॥ वामदेव्यमात्मन्। प्राणो वै वामदेव्यं वायुरु प्प्राणꣳ सर्वेषामु हैष देवानामात्मा यद्वायुर्वायुमेवास्यै-तदात्मानं करोत्यथो ऽआत्मानमेवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति ॥ ३८ ॥ यज्ञायज्ञियं * पुच्छे। चन्द्रमा वै यज्ञायज्ञियं यो हि कश्च यज्ञꣳ सन्तिष्ठत ऽएत-मेव तस्याहुतीनाꣳ रसोऽप्प्येति तद्यदेतं यज्ञो—यज्ञोऽ-प्प्येति तस्म्माच्चन्द्रमा यज्ञायज्ञियं चन्द्रमसमेवास्यैतत्पुच्छं करोत्यथो पुच्छमेवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति ॥ ३९ ॥ अथ प्प्रजापतेर्हृदयं गायति। असौ वा ऽआदित्यो हृदयꣳ श्लक्ष्ण ऽएष श्लक्ष्णꣳ हृदयं परिमण्डल ऽएष परिमण्डलꣳ हृदयमात्मन्नगायत्यात्मन्हि हृदयं निकक्षे निकक्षे हि हृदयं दक्षिणे निकक्षेऽतो हि हृदयं नेदीय-ऽआदित्यमेवास्यैतद्धृदयं करोत्यथो हृदयमेवास्यैतदन-स्थिकममृतं करोति ॥ ४० ॥ प्रजासु च प्प्रजापतौ च गायति। तद्यत्प्रजासु गायति तत्प्रजासु हृदयं दधात्यथ यत्प्रजापतौ गायति तदग्नौ हृदयं दधाति ॥ ४१ ॥ यद्वेव प्प्रजासु च प्प्रजापतौ च गायति। अयं वा ऽअग्निꣳ

* 'पुच्छम्' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः।

प्प्रजाश्च प्प्रजापतिश्च्च तद्यदग्नौ गायति तदेव प्प्रजासु च प्प्रजापतौ च हृदयं दधाति ॥ ४२ ॥ ता हैता ऽअमृतेष्टकाः । ता ऽउत्तमा ऽउपदधात्यमृतं तदस्य सर्व्वस्योत्तमं दधाति तस्म्मादस्य सर्व्वस्यामृतमुत्तमं नाश्योऽद्ध्वर्य्योंग्गायेदिष्टका वा ऽएता विचितो ह स्याद्यदुश्योऽद्ध्वर्य्योंग्गायेत् ॥ ४३ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[ चित्यारोहणम्, तत्र होमादि-विधिः, प्रवर्ग्योत्सादनं च ]

* उपवसथीयेऽहन्प्रातरुदित ऽआदित्ये । वाचं विसृजते वाचं विसृज्य पञ्चगृहीतमाज्यं गृह्णीते तत्र पञ्च हिरण्यशकलान्प्रास्यत्यथैतत्त्रयछ समासिक्तं भवति दधि मधु घृतं पात्र्यां वा स्थाल्यां वोरुबिल्यां तदुपरिष्टाद्दर्भमुष्टिं निदधाति ॥ १ ॥ † अथाग्निमारोहति । '[1]नमस्ते हरसे शोचिषे नमस्ते ऽअस्त्वर्च्चिष' इत्यत्रैष सर्व्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र तस्म्मा ऽअलं यद्धिछंस्याद्यं जिहिछसिषेद्यमु वा ऽएष हिनस्ति हरसा वैनछ शोचिषा वार्च्चिषा वा हिनस्ति तथो हैनमेष ऽएतैर्न्न हिन'स्त्यन्न्याँस्ते-[2]ऽअस्म्मत्तपन्तु हेतयः पावको ऽअस्मभ्यछ शिवो भवे'ति

( B ) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ३. ३; कठ० १०. १७, कपिष्ठ० २८. १, मै० सं० ११. १०. १; तै० सं० ४. ६, १ ।

* का० श्रौ० सू० १८. ३. ३ ।

† का० श्रौ० सू० १८. ३. ४ ।

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ११ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ११ ।

यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २ ॥ आरुह्याग्निꣳ स्वयमातृण्णां व्व्याघारयति । आज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः ॥ ३ ॥ स्वयमातृण्णां व्व्याघारयति । प्राणः स्वयमातृण्णा प्प्राणे तदन्नं दधाति ॥ ४ ॥ यद्वेव स्वयमातृण्णां * व्व्याघारयति । उत्तरवेदिर्हैषाग्नेरथ याममूं पूर्वां व्व्याघारयत्यद्ध्वरस्य साथ हैषाग्नेस्तामेतद् व्व्याघारयति ॥ ५ ॥ पश्श्यँस्तत्र हिरण्यं व्व्याघारयति । प्रत्यक्षं वै तद्यत्पश्श्यति प्प्रत्यक्षꣳ सोत्तरवेदिः प्प्रास्ता ऽएवेह भवन्ति परोक्षं वै तद्यत्प्रास्ताः परोक्षमियमुत्तरवेदिः ॥ ६ ॥ स्वाहाकारेण तां व्व्याघारयति । प्रत्यक्षं वै तद्यत्स्वाहाकारः प्प्रत्यक्षꣳ सोत्तरवेदिर्व्वेट्कारेणेमां परोक्षं वै तद्यद्वेट्कारः परोक्षमियमुत्तरवेदिराज्येनाज्येन ह्युत्तरवेदिं व्व्याघारयन्ति पञ्चगृहीतेन पञ्चगृहीतेन ह्युत्तरवेदिं व्व्याघारयन्ति व्व्यतिहारं व्व्यतिहारꣳ ह्युत्तरवेदिं व्व्याघारयन्ति ॥ ७ ॥ 'नृषदे वेडि'[1]ति । प्राणो वै नृषन्मनुष्या नरस्तद्योऽयं मनुष्येषु प्प्राणोऽग्निस्तमेतत्प्रीणा'त्यप्प्सुषदे[2] वेडि'ति योऽप्प्स्वग्निस्तमेतत्प्रीणाति 'बर्हिषदे[3] वेडि'ति य ऽओषधिष्वग्निस्तमेतत्प्रीणाति 'वनसदे[4] वेडि'ति यो वनस्प्पतिष्वग्निस्तमेतत्प्रीणाति 'स्वर्व्विदे[5] वेडि'त्ययमग्निः स्वर्व्विदिममेवैतदग्निं प्रीणाति ॥ ८ ॥ यद्वेवाह । नृषदे वेडप्प्सुषदे वेडित्यस्यै

---

* का० श्रौ० सू० १८. ३. ५ ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ । (३) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ । (५) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ ।

वैताश्यग्नेर्न्नामानि तान्न्येतत्त्प्रीणाति तानि हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्ग्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो ऽएतानेवैतदग्नीनस्मिन्नग्नौ नामग्ग्राहं दधाति ॥ ९ ॥ पञ्चैता ऽआहुतीर्ज्जुहोति । पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्त्सरः संवत्त्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्त्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥ १० ॥ अथैनः * समुक्षति । दध्ना मधुना घृतेन जायत ऽएषऽएतद्यच्चीयते स ऽएष सर्व्वस्म्मा ऽअन्नाय जायते सर्व्वम्वेतदन्नं यद्दधि मधु घृतः सर्व्वेणैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति सर्व्वतः समुक्षति सर्व्वत ऽएवैनमेतत्त्सर्व्वेणान्नेन प्प्रीणाति ॥ ११ ॥ यद्वेवैनः समुक्षति । अत्रैष सर्व्वोऽग्निः संस्कृतस्तस्म्मिन्देवा ऽएतद्रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्म्मिन्नयमेतद्रूपमुत्तमं दधात्त्यन्नं वै रूपमेतदु परममन्नं यद्दधि मधु घृतं तद्यदेव परमः रूपं तदस्म्मिन्नेतदुत्तमं दधाति सर्व्वतः समुक्षत्त्यपि बाह्येन परिश्रितः सर्व्वतऽएवास्म्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति दर्ब्भैस्ते हि शुद्धा मेध्या ऽअग्ग्रैरग्ग्रः हि देवानाम् ॥ १२ ॥ यद्वेवैनः समुक्षति । एतद्वै यत्रैतं प्राणा ऽऋषयोऽग्ग्रेऽग्निः समस्कुर्व्वंस्तदस्म्मिन्नदोऽमुं पुरस्ताद्भागमकुर्व्वतादः सजूरब्दीयमथास्म्मिन्नेतः सञ्चित ऽउपरिष्टाद्भागमकुर्व्वत तद्यत्त्समुक्षति य ऽएवास्म्मिँस्ते प्प्राणा ऽऋषयः सञ्चित ऽउपरिष्टाद्भागमकुर्व्वत तानेवैतत्त्प्रीणाति दध्ना मधुना घृतेन

* का० श्रौ० सू० १८. ३. ६ ।

तस्योक्तो बन्धुः ॥ १३ ॥ 'ये देवा देवानाम्। यज्ञिया यज्ञियानामि'ति देवा ह्येते देवानां यज्ञिया उ यज्ञियानाꣳ 'संवत्सरीणमुप भागमासत' इति संवत्सरीणꣳ ह्येत एतं भागमुपासते'ऽहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन्नि'त्यहुतादो हि प्राणाः 'स्वयं पिबन्तु मधुनो घृतस्ये'ति स्वयमस्य पिबन्तु मधुनश्च घृतस्य चेत्येतत् ॥ १४ ॥ 'ये देवा देवेषु। अधि देवत्वमायन्नि'ति देवा ह्येते देवेष्वधि देवत्वमाय'न्ये ब्रह्मणः पुर एतारो अस्ये'त्ययमग्निर्ब्रह्म तस्यैते पुर एतारो 'येभ्यो नऽऋते पवते धाम किंचने'ति न हि प्राणेभ्य ऋते पवते धाम किंचन 'न ते दिवो न पृथिव्या अधि स्नुष्वि'ति. नैव ते दिवि न पृथिव्यां यदेव प्राणभृत्तस्मिँस्त इत्येतत् ॥ १५ ॥ द्वाभ्याꣳ समुक्षति। द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समुक्षति ॥ १६ ॥ अथ * प्रत्यवरोहति। 'प्राणदा अपानदा' इति सर्वे ह्येते प्राणा योऽयमग्निश्चितः स यदेतामत्रात्मनः परिदां न वदेतात्र हैवास्यैष प्राणान्वृञ्जीताथ यदेतामत्रात्मनः परिदां वदते तथो हास्यैष प्राणान्न वृङ्क्ते 'प्राणदा अपानदा

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० १३। (२) शु० य० सं० अ० १७ क० १३। (३) शु० य० सं० अ० १७ क० १३। (४) शु० य० सं० अ० १७ क० १३। (५) शु० य० सं० अ० १७ क० १४। (६) शु० य० सं० अ० १७ क० १४। (७) शु० य० सं० अ० १७ क० १४। (८) शु० य० सं० अ० १७ क० १४।

* का० श्रौ० सू० १८. ३. ७।

(९) शु० य० सं० अ० १७ क० १५। (१०) शु० य० सं० अ० १७ क० १५।

ऽव्यानदा वर्चोदा वरिवोदा' ऽइत्येतद्वा मेऽसीत्येवैतदा-
'हान्न्याँस्ते ऽअस्मत्तपन्तु हेतयः पावको ऽअस्मब्भ्यꣳ शिवो
भवे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ १७ ॥ प्रत्येत्य प्प्रव-
र्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर्य्याथास्मै
व्रतं वार्द्धव्रतं वा प्प्रयच्छत्यथ प्प्रवर्ग्योपसद्भ्यामथ प्प्रव-
र्ग्यमुत्सादयत्याप्त्वा तं कामं य्यस्मै कामायैनं प्रवृणक्ति
॥ १८ ॥ तं वै परिष्यन्द ऽउत्सादयेत् । तप्तो वा ऽएष
शुशुचानो भवति तं य्यदस्यामुत्सादयेदिमामस्य शुग्-
च्छेद्यदप्प्सूत्सादयेदपोऽस्य शुगृच्छेदथ यत्परिष्यन्द-
ऽउत्सादयति तथो ह नैवापो हिनस्ति नेमां य्यदहाप्प्सु
न प्प्रास्यति तेनापो न हिनस्त्यथ यत्समन्तमापः परियन्ति
शान्तिर्वा ऽआपस्तेनो ऽइमां न हिनस्ति तस्मात्परिष्यन्द-
ऽउत्सादयेत् ॥ १९ ॥ अग्नौ त्त्वेवोत्सादयेत् । इमे वै
लोका ऽएषोग्निरापः परिश्रितस्तं य्यदग्ना ऽउत्सादयति
तद्वेवैनं परिष्यन्द ऽउत्सादयति ॥ २० ॥ यद्वेवाग्ना ऽउत्सा-
दयति इमे वै लोका ऽएषोऽग्निरग्निर्वायुरादित्यस्तदेते
प्प्रवर्ग्याः स यदन्यत्राग्नेरुत्सादयेदेताँस्तद्देवान्बहिर्द्धैब्भ्यो
लोकेब्भ्यो दद्ध्यादथ यदग्ना ऽउत्सादयत्येतानेवैतद्देवानेषु
लोकेषु दधाति ॥ २१ ॥ यद्वेवाग्ना ऽउत्सादयति । शिर-
ऽएतद्यज्ञस्य यत्प्रवर्ग्य ऽआत्मायमग्निश्चितः स यद-
न्न्यत्राग्नेरुत्सादयेद्बहिर्द्धास्मान्मिच्छिरो दद्ध्यादथ यदग्ना-
ऽउत्सादयत्यात्मानमेवास्यैतत्संस्कृत्य शिरः प्प्रतिदधाति

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० १५ ।

॥ २२ ॥ स्वयमातृण्णया सꣳस्पृष्टं प्रथमं प्रवर्ग्यमुत्सादयति । प्राणः स्वयमातृण्णा शिरः प्रवर्ग्य ऽआत्मायमग्निश्चितः शिरश्च तदात्मानं च प्राणेन सन्तनोति सन्दधात्युत्साद्य प्रवर्ग्यं रुयथा तस्योत्सादनम् ॥२३॥ (A)

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥
कण्डिकासंख्या ॥ ११० ॥

[ प्रवर्ग्योत्सादनविधिः ]

प्रत्येत्याग्निं प्रहरिष्यन् । आहुतीश्च जुहोति समिधश्चादधात्येतद्वा ऽएनं देवा ऽएष्यन्तं पुरस्तादन्नेनाप्रीणन्नाहुतिभिश्च समिद्भिश्च तथैवैनमयमेतदेष्यन्तं पुरस्तादन्नेन प्रीणात्याहुतिभिश्च समिद्भिश्च स वै पञ्चगृहीतं गृह्णीते तस्योक्तो बन्धुः ॥ १ ॥ अथ षोडशगृहीतं गृह्णीते । षोडशकलः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निरात्मसम्मितेनैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति यदु वा ऽआत्मसम्मितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद् भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति समाश्याꣳ स्रुचि गृह्णीते समानो हि स यमेतत्प्रीणाति वैश्वकर्म्मणाभ्यां जुहोति विश्वकर्म्मायमग्निस्तमेवैतत्प्रीणाति तिस्र ऽआहुतीर्ज्जुहोति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ॥ २ ॥ अथ

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ४. १; कठ० १७. १७; कपिष्ठ० २८. १; मै० सं० ११. १०. १; तै० सं० ४. ६. १ ।

समिध ऽआदधाति । यथा तर्प्पयित्वा परिवेविष्यात्तादृक्त-
दौदुम्बर्य्यो भवन्त्यूर्ग्वै रस ऽउदुम्बर ऽऊर्ज्जैवैनमेतद्रसेन
प्प्रीणात्याद्र्द्रा भवन्त्येतद्वै वनस्प्पतीनामनार्त्तं जीवं रुषदार्द्रं
तद्यदेव वनस्प्पतीनामनार्त्तं जीवं तेनैनमेतत्प्रीणाति घृते
न्युत्ता भवन्त्याग्नेयं वै घृतꣳ स्वेनैवैनमेतद् भागेन स्वेन रसेन
प्प्रीणाति सर्व्वाꣳ रात्रिं वसन्ति तत्र हि ता रसेन सम्पद्यन्ते
तिस्रः समिध ऽआदधाति त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य
मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥३॥ यद्वेवैता ऽआहुती-
र्ज्जुहोति । एतद्वा ऽएनं देवा ऽएष्यन्तं पुरस्तादन्नेन सम-
स्कुर्वन्नेताभिराहुतिभिस्तथैवैनमयमेतदेष्यन्तं पुरस्तादन्नेन
संस्करोत्येताभिराहुतिभिः ॥ ४ ॥ स वै पञ्चगृहीतं गृह्णीते ।
पञ्चधाविहितो वा ऽअयꣳ शीर्षन्प्राणो मनो वाक् प्राण-
श्चक्षुः श्रोत्रमेतमेवास्मिन्नेतत्पञ्चधाविहितꣳ शीर्षन्प्राणं
दधा[१]त्यग्निस्तिग्मेन शोचिषे'ति तिग्मवत्या शिर ऽएवास्यै-
तया सꣳश्यति तिग्मतायै ॥ ५ ॥ अथ षोडशगृहीतं
गृह्णीते । अष्टौ प्प्राणा ऽअष्टावङ्गान्न्येतामभि सम्पदꣳ
समान्याꣳ स्रुचि गृह्णीते समाने ह्येवात्मन्नङ्गानि च
प्प्राणाश्च भवन्ति नाना जुहोत्यङ्गेभ्यश्च तत्प्राणेभ्यश्च
विधृतिं करोति वैश्वकर्म्मणाभ्यां जुहोति विश्वकर्म्मा-
यमग्निस्तमेवैतत्संस्करोति तिस्र ऽआहुतीर्ज्जुहोति त्रिवृ-
दग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन संस्क-
रोति सप्तदशभिर्ऋग्भिः सप्तदशः प्प्रजापतिः प्प्रजापति-

( १ ) शु० य० सं० अ० १५ क० १६ ।

रग्निरुर्ण्णावानग्निरुर्ण्णावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्संस्करोत्ये-
कविꣳशतिगृहीतेन द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय ऽइमे
लोका ऽअसावादित्य एकविꣳश ऽएतामभिसम्पदम्
॥ ६ ॥ षड्वैवैताः समिध ऽआदधाति । एतद्वा ऽएनं देवाः
सर्वं कृत्स्नꣳ संस्कृत्याथैनमेतेनान्नेनाप्प्रीणन्नेताभिः समि-
द्भिस्तथैवैनमयमेतत्सर्वं कृत्स्नꣳ संस्कृत्याथैनमेतेनान्नेन
प्प्रीणात्येताभिः समिद्भिरौदुम्बर्य्यो भवन्त्यार्द्रा घृते न्न्युत्ताः
सर्वाꣳ रात्रिं वसन्ति तस्योक्तो बन्धु'रुदेनमुत्तरां नयेन्द्रेमं
प्रतरान्नय, यस्य कुम्भो गृहे हविरि'ति * यथैव यजुस्तथा
बन्धुस्तिस्त्रः समिध ऽआदधाति त्रिवृदग्निरुर्ण्णावानग्निरुर्ण्णा-
वत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति तिस्र ऽआहुती-
र्ज्जुहोति तत्षट् तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ (B)

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[ अप्रतिरथजपादि ]

अथातः सम्प्रेष्यति । उद्यच्छेध्ममुपयच्छोपयमनी-
रग्नये प्रह्रियमाणायानुब्रूह्यग्नीदेकस्फ्ययानूदेहि ब्रह्म-
न्नप्प्रतिरथं जपेति ॥ १ ॥ एतद्वै देवानुपप्प्रैष्यतः । एतं
यज्ञं तꣳस्यमानान्दक्षिणतोऽसुरा रक्षाꣳसि नाष्ट्रा-
ऽअजिघाꣳसन्न यक्ष्यद्ध्वे न यज्ञं तꣳस्यद्ध्व ऽइति ॥ २ ॥
ते देवा ऽइन्द्रमब्रुवन् । त्वं वै नः श्रेष्ठो बलिष्ठो वीर्य्यव-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५०—५२ ।

* 'यथा यजुः' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ४. १ ।

त्तमोऽसि त्वमिमानि रक्षाᳬसि प्प्रतियतस्वेति तस्य वै मे ब्रह्म द्वितीयमस्त्विति तथेति तस्मै वै बृहस्प्पतिं द्वितीयमकुर्वन्न्ब्रह्म वै बृहस्प्पतिस्त ऽइन्द्रेण चैव बृहस्प्पतिना च दक्षिणतोऽसुरान्न्रक्षाᳬसि नाष्ट्रा ऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्र ऽएतं य्यज्ञमतन्न्वत ॥ ३ ॥ तद्वा ऽएतत्क्रियते। यद्देवा ऽअकुर्वन्निदन्नु तानि रक्षाᳬसि देवैरेवापहतानि यत्त्वेतत्करोति यद्देवा ऽअकुर्वंस्तत्करवाणीत्यथो ऽइन्द्रेण चैवैतद्द बृहस्प्पतिना च दक्षिणतोऽसुरान्न्रक्षाᳬसि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्र ऽएतं य्यज्ञं तनुते ॥ ४ ॥ स यः सऽइन्द्रः। एष सोऽप्प्रतिरथोऽथ * यः स बृहस्प्पतिरेष स ब्रह्मा तद्यद्द ब्रह्माप्प्रतिरथं जपतीन्द्रेण चैवैतद्द बृहस्प्पतिना च दक्षिणतोऽसुरान्न्रक्षाᳬसि नाष्ट्रा ऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्र ऽएतं य्यज्ञं तनुते तस्माद्द ब्रह्माप्प्रतिरथं जपति ॥ ५ ॥ 'आशुः शिशानो व्वृषभो न भीम' † ऽइति। ऐन्द्र्योऽभिरूपा द्वादश भवन्ति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैतद्दक्षिणतोऽसुरान्न्रक्षाᳬसि नाष्ट्रा ऽअपहन्ति त्रिष्टुब्भिर्व्वज्रो वै त्रिष्टुब्व्वज्रेणैवैतद्दक्षिणतोऽसुरान्न्रक्षाᳬसि नाष्ट्रा ऽअपहन्ति ता द्वाविᳬशतिर्ग्गायत्र्यः सम्पद्यन्ते तदाग्नेय्यो भवन्त्यग्निकर्म्म हि ॥ ६ ॥ ‡ अथैनमुद्यच्छति। 'उदु

---

* का० श्रौ० सू० १८. ३. १७।

( १ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ३३।

† 'क' पुस्तके 'इत्यैन्द्र्यो' इति पाठो लभ्यते।

‡ का० श्रौ० सू० सं० अ० १८. ३. १८।

त्वा[1] विश्श्वे देवा ऽअग्ने भरन्तु चित्तिभिरि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ अथाभिप्प्रयन्ति । 'पञ्च[2] दिशो दैवीर्य्यज्ञमवन्तु देवीरि'ति देवाश्च्चासुराश्च्चोभये प्प्राजापत्त्या दिक्ष्वस्प्पर्द्धन्त ते देवा ऽअसुराणां दिशोऽवृञ्जत तथैवैतद्यजमानो द्विषतो भ्भ्रातृव्व्यस्य दिशो वृङ्क्ते दैवीरिति तदेना दैवीः कुरुते यज्ञमवन्तु देवीरिति यज्ञमिममवन्तु देवीरित्त्येत'दपामतिं[3] दुर्म्मतिं बाधमाना' ऽइत्त्यशनाया वाऽअमतिरशनायामपबाधमाना ऽइत्त्येत'द्रायस्प्पोषे[4] यज्ञपतिमाभजन्ती'रिति रय्यां च पोषे च यज्ञपतिमाभजन्तीरित्त्येत'द्रायस्प्पोषे[5] ऽअधि यज्ञो ऽअस्त्थादि'ति रय्यां च पोषे चाधि यज्ञोऽस्त्थादित्त्येतत् ॥ ८ ॥ 'समिद्धे[6] ऽअग्नावधि मामहान' ऽइति । यजमानो वै मामहान 'ऽउक्थ[7]पत्र' ऽइत्त्युक्त्थानि ह्येतस्य पत्त्रा'णीड्य[8]' ऽइति यज्ञियऽइत्त्ये'तद्गृभीत[9]' इति धारित ऽइत्त्येत'त्तप्तं घर्म्मं[10] परिगृह्यायजन्ते'ति तप्तᳪ ह्येतं घर्म्मं परिगृह्यायजन्तो'र्ज्जा[11] य्यज्ञमयजन्त देवा' ऽइत्त्यूर्ज्जा ह्येतं यज्ञमयजन्त देवाः ॥ ९ ॥ 'दैव्व्याय[12] धर्त्रे जोष्ट्रे' ऽइति । दैवो ह्येष धर्त्ता जोषयितृतमो 'देवश्श्रीः[13] श्रीमनाः शतपया' ऽइति

(१) शु० य० सं० अ० १६ क० ५३ । (२) शु० य० सं० अ० १६ क० ५४ । (३) शु० य० सं० अ० १७ क० ५४ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ५४ । (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (७) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (८) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (९) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (१०) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (११) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ । (१२) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ । (१३) शु० य० सं० अ० १६ क० ५६ ।

देवश्श्रीर्ह्येष श्रीमनाः शतपयाः 'परिगृह्य देवा यज्ञमा-
यन्नि'ति परिगृह्य ह्येतं देवा यज्ञमाय'न्देवो देवेभ्यो-
ऽअध्वर्य्यन्तो ऽअस्थुरि'त्यध्वरो वै यज्ञो देवा देवेभ्यो
यज्ञियन्तोऽस्थुरित्येतत् ॥ १० ॥ 'वीतᳪ हविः शमितᳪ
शमिता यजध्या' ऽइति । इष्टᳪ स्विष्टमित्येत'त्तुरीयो
यज्ञो यत्र हव्यमेती'त्यध्वर्य्युः पुरस्ताद्यजूᳪषि जपति
होता पश्चादृचोऽन्वाह ब्रह्मा दक्षिणतोऽप्रतिरथं जपत्येष-
ऽएव तुरीयो यज्ञ'स्ततो वाका ऽआशिषो नो जुषन्तामि'ति
ततो नो वाकाश्चाशिषश्च जुषन्तामित्येतत् ॥ ११ ॥
'सूर्य्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात् । सविता ज्योतिरुदयाँ२-
ऽअजस्रमि'त्यसौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽग्निः स ऽएष
सूर्य्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात्सवितैतज्ज्योतिरुद्यच्छत्यजस्रं-
'तस्यँ पूषा प्प्रसवे याति विद्वानि'ति पशवो वै पूषा त-
ऽएतस्य प्प्रसवे प्प्रेरते 'सम्पश्यन्विश्वा भुवनानि गोपा'
ऽइत्येष वा ऽइदᳪ सर्वᳪ सम्पश्यत्येष ऽउ ऽएवास्य
सर्वस्य भुवनस्य गोप्ता ॥ १२ ॥ तद्या ऽअमुष्मादादि-
त्यादर्वाच्यः पञ्चदिशः । ता ऽएतद्देवा ऽअसुराणाम-
वृञ्जताथो ता ऽएवैतत्समारोहँस्ता ऽउ ऽएवैतद्यजमानो
द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्तेऽथो ता ऽएवैतत्समारो-
हत्यथो ऽएतद्वा ऽएताभिर्देवा ऽआतः सम्प्राप्नुवँस्त-

( १ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ ।
( ३ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ । ( ४ ) शु० य० स० अ० १७ क० ५७ ।
( ५ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५७ । ( ६ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५८ ।
( ७ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५८ । ( ८ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५८ ।

थैवाभिरयमेतद्गातः सम्प्राप्नोति ॥ १३ ॥ अथाश्मानं * पृश्निमुपदधाति । असौ वा ऽआदित्योऽश्मा पृश्निरमुमेवैतदादित्यमुपदधाति पृश्निर्भवति रश्मिभिर्हि मण्डलं पृश्नि तमन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं चोपदधात्ययं वै लोको गार्हपत्यो द्यौराहवनीय ऽएतं तदिमौ लोकावन्तरेण दधाति तस्मादेष ऽइमौ लोकावन्तरेण तपति ॥ १४ ॥ आग्नीध्रवेलायाम् । अन्तरिक्षं वा ऽआग्नीध्रमेतं तदन्तरिक्षे दधाति तस्मादेषोऽन्तरिक्षायतनो ऽव्यद्धे-ऽव्यद्धे ह्येष ऽइतः ॥ १५ ॥ स ऽएष प्राणः । प्राणमेवैतदात्मन्धत्ते तदेतदायुरायुरेवैतदात्मन्धत्ते तदेतदन्नमायुर्ह्येतदन्नमु वा ऽआयुरश्मा भवति स्थिरो वा ऽअश्मा स्थिरं तदायुः कुरुते पृश्निर्भवति पृश्नीव ह्यन्नः ॥ १६ ॥ स ऽउपदधाति । 'विमान[1] ऽएष दिवो मद्ध्य ऽआस्त' ऽइति विमानो ह्येष दिवो मद्ध्य ऽआस्त 'ऽआपप्रिवान्[2]रोदसी ऽअन्तरिक्षमि'त्युद्यन्वा ऽएष ऽइमाँल्लोकानापूरयति 'स विश्वाचीरभि[3]चष्टे घृताचीरि'ति स्रुचश्चैतद्वेदीश्चा'हान्[4]तरा पूर्वमपरं च केतुमि'त्यन्तरेमं च लोकममुं चेत्येतदथो यच्चेदमेतर्हि चीयते यच्चादः पूर्वमचीयतेति ॥ १७ ॥ 'उक्षा[5] समुद्रो ऽअरुणः सुपर्ण' ऽइति । उक्षा ह्येष समुद्रोऽरुणः सुपर्णः 'पूर्वस्य[6] योनिं पितुराविवेशे'ति पूर्वस्य

* का० श्रौ० सू० १८. ३. २० ।

( १ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५९ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५९ ( ३ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५९ । ( ४ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ५९ । ( ५ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ६० । ( ६ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ६० ।

ह्येष ऽएतं स्वां योनिं पितुराविशति 'मध्ये[1] दिवो निहितः पृश्निरश्मे'ति मध्ये ह्येष दिवो निहितः पृश्निरश्मा 'विचक्रमे[2] रजसस्पात्त्वन्ता'विति विक्रममाणो वा ऽएष-ऽएषां लोकानामन्तान्न्याति ॥ १८ ॥ द्वाभ्यामुपदधाति * । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिष्टुभ्भ्यां त्रैष्टुभो ह्येष न सादयत्यसन्नो ह्येष न सूददोहसाधिवदति प्राणो वै सूददोहाः प्राण ऽएष किं प्राणे प्राणं दध्यामिति तं निधाय यथा न नश्येत् ॥ १९ ॥ † अथोपातियन्ति । 'इन्द्रं[3] विश्वा ऽअवीवृधन्नि'ति तस्योक्तो 'बन्धु'र्देवहूर्यज्ञ ऽआ च वक्षत्सुम्म्नहूर्यज्ञ ऽआ च वक्षदि'ति देवहूश्चैव यज्ञः सुम्म्नहूश्च 'यक्षदग्निर्देवो[4] देवाँ२ ऽआ च वक्षदि'ति यक्षच्चैवाग्निर्देवो देवाना च वहत्विित्त्येतत् ॥ २१ ॥ 'वाजस्य[5][6] मा प्रसवः । उद्ग्राभेणोदग्ग्रभीत् । अधा सपत्नानिन्द्रो मे निग्ग्राभेणाधराँ२ ऽअकरि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २१ ॥ 'उद्ग्राभं[7] च निग्ग्राभं च ब्रह्म देवा ऽअवीवृधन् । अधा सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूची नान्व्यस्यतामि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २२ ॥ तद्या ऽअमुष्मादादित्त्यादूर्द्ध्वाश्चतस्रो दिशः । ता ऽएतद्देवा-

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ६०। (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ६०।

* का० श्रौ० सू० १८. ३. २२।

† 'अथोपायन्ति' इति 'ग-ज' पुस्तकयोर्दृश्यते।

(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ६१। (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ६२। (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ६२। (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ६३। (७) शु० य० सं० अ० १७ क० ६४।

ऽअसुरक्षणामवृञ्जताथो ता ऽएवैतत्समारोहँस्ता ऽउ ऽएवै-
तद्यजमानो द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्तेऽथो ता ऽएवै-
तत्समारोहत्यथो ऽएतद्वा ऽएताभिर्द्देवा ऽआतः सम्प्रा-
प्नुवँस्तथैवाभिरयमेतदातः सम्प्राप्नोति ॥ २३ ॥ अथा-
ग्निमारोहन्ति *। 'क्रमद्ध्वमग्निना[1] नाकमि'ति स्वर्ग्गो वै
लोको नाकः क्रमद्ध्वमनेनाग्निनैतः स्वर्ग्गं लोकमित्येत-
'दुख्यं हस्तेषु[2] बिभ्रत' ऽइत्युख्यः ह्येत ऽएतः हस्तेषु
बिभ्रति 'दिवस्पृष्ठः[3] स्वर्ग्गत्वा मिश्रा देवेभिराद्ध्वमि'ति
दिवस्पृष्ठः स्वर्ग्गं लोकं गत्वा मिश्रा देवेभिराद्ध्वमित्येतत्
॥ २४ ॥ 'प्राचीमनु[4] प्प्रदिशं प्रेहि विद्वानि'ति। प्राची वै
दिगग्नेः स्वामनु प्प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्येत'दग्नेरग्ने[5]
पुरो ऽअग्निर्भवेहे'त्यस्य त्वमग्नेरग्ने पुरोऽग्निर्भवेहेत्येत-
'द्विश्वा[6] ऽआशा दीद्यानो विभाही'ति सर्वा ऽआशा दीप्य-
मानो विभाहीत्येत'दूर्ज्जं[7] नो धेहि द्विपदे चतुष्पद' ऽइत्या-
शिषमाशास्ते ॥ २५ ॥ 'पृथिव्या[8] ऽअहम्। उदन्तरिक्ष-
मारुहमन्तरिक्षाद्दिवमारुहमि'ति गार्हपत्याद्ध्याग्नीद्ध्रीयमा-
गच्छन्त्याग्नीद्ध्रीयादाहवनीयं 'दिवो नाकस्य[9] पृष्ठात्स्व-
र्ज्योतिरगामहमि'ति दिवो नाकस्य पृष्ठात्स्वर्ग्गं लोकम-
गामहमित्येतत् ॥ २६ ॥ 'स्वर्यन्तो नापेक्षन्ते[10]। आ द्याः

---

* का० श्रौ० सू० १८. ४. १।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ६५। (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ६५।
(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ६५। (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ६६।
(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ६६। (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ६६।
(७) शु० य० सं० अ० १७ क० ६७। (८) शु० य० सं० अ० १७ क० ६७।
(९) शु० य० सं० अ० १७ क० ६८। (१०) शु० य० सं० अ० १७ क० ६८।

रोहन्ति रोदसी' ऽइति न हैव तेऽपेक्षन्ते ये स्वर्गं लोकं यन्ति 'यज्ञं ये विश्वतोधारꣳ सुविद्वाꣳसो वितेनिर' ऽइत्येष ऽएव यज्ञो विश्वतोधार ऽएत ऽउ ऽएव सुविद्वाꣳसो य ऽएतं वितन्वते ॥ २७ ॥ 'अग्ने प्प्रेहि प्प्रथमो देवयतामि'ति । इममेतदग्निमाह त्वमेषां प्रेहि प्प्रथमो देवयतामिति 'चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानामि'त्युभयेषाꣳ हैतद्देवमनुष्याणां चक्षु'रियक्षमाणा भृगुभिः सजोषा' इति यजमाना भृगुभिः सजोषा ऽइत्येत'त्स्वर्यन्तु यजमानाः स्वस्ती'ति स्वर्गं लोकं यन्तु यजमानाः स्वस्तीत्त्येतत् ॥२८॥ तद्या ऽअमुष्मिँल्लोके पञ्च दिशः । ता ऽएतद्देवा ऽअसुराणामवृञ्जताथो ता-ऽएवैतत्समारोहँस्ता ऽउ ऽएवैतद्यजमानो द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्तेऽथो ता ऽएवैतत्समारोहत्त्यथो ऽएतद्वा ऽएताभिर्देवा ऽआतः सम्प्राप्प्नुवँस्तथैवाभिरयमेतदातः सम्प्राप्प्नोति ॥ २९ ॥ अथैनमभिजुहोति । एतद्वा ऽएनं देवा-ऽईयिवाꣳसमुपरिष्टादन्नेनाप्प्रीणन्नेतयाहुत्या तथैवैनमयमेतदीयिवाꣳसमुपरिष्टादन्नेन प्प्रीणात्त्येतयाहुत्या कृष्णायै शुक्लवत्सायै पयसा रात्रिर्वै कृष्णा शुक्लवत्सा तस्या-ऽअसावादित्यो वत्सः स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्प्रीणात्त्युपरि धार्यमाण ऽउपरि हि स यमेतत्प्रीणाति दोहनेन दोहनेन हि पयः प्प्रदीयते ॥ ३० ॥ यद्वेवैनमभिजुहोति ।

( १ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ । ( ३ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ । ( ४ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ ( ५ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ ।

शिर ऽएतद्यज्ञस्य यदग्निः प्राणः पयः शीर्षंस्तत्प्राणं दधाति यथा * स्वयमातृण्णामभिप्रक्षरेदेवमभिजुहुयात्प्राणः स्वयमातृण्णा रस ऽएष शिरश्च तत्प्राणं च रसेन सन्तनोति सन्दधाति 'नक्तोषासा[1] समनसा विरूपे' ऽइति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ३१ ॥ 'अग्ने सहस्रा[2]क्षे'ति । हिरण्यशकलैर्वा ऽएष सहस्राक्षः 'शतमूर्द्धन्नि[3]'ति यद्रुद्रः शतशीर्षा रुद्रोऽसृज्यत 'शतं ते प्राणाः[4] सहस्रं व्याना' ऽइति शतꣳ हैव तस्य प्राणाः सहस्रं व्याना यः शतशीर्षा 'त्वꣳ साहस्रस्य[5] राय ऽईशिष' ऽइति त्वꣳ सर्वस्यै राया ऽईशिष ऽइत्येत 'त्तस्मै ते विधेम[6] वाजाय स्वाहे'त्येष वै वाजस्तमेतत्प्रीणाति ॥ ३२ ॥ द्वाभ्यामभिजुहोति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदभिजुहोति ॥ ३३ ॥ अथैनं † निदधाति । 'सुपर्णो[7]ऽसि गरुत्मानि'त्येतद्वा ऽएनमदो विकृत्या सुपर्णं गरुत्मन्तं विकरोति तꣳ सुपर्णं गरुत्मन्तं चिनोति तꣳ सुपर्णं गरुत्मन्तं कृत्वान्ततो निदधाति 'पृष्ठे[8] पृथिव्याः सीद । भासान्तरिक्षमापृण ज्योतिषा दिवमुत्तभान तेजसा दिश ऽउदृꣳहे'त्येवꣳ ह्येष ऽएतत्सर्वं

* का० श्रौ० सू० १८. ४. २ ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ७० । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ । (३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ । (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ ।

† का० श्रौ० सू० १८. ४. ४ ।

(७) शु० य० सं० अ० १७ क० ७२ । (८) शु० य० सं० अ० १७ क० ७२ ।

करोति ॥ ३४ ॥ '(१)आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादि'ति । आजुह्वानो नः सुप्रतीकः पुरस्तादित्येत'दग्ने स्वं योनि-(२)मासीद साधुये'त्येष वा ऽअस्य स्वो योनिस्तद्धः साद्धा-सीदेत्येत'(३)दस्मिन्त्सधस्थे ऽअध्युत्तरस्मिन्नि'ति द्यौर्वा ऽउत्तरः सधस्थं 'विश्वे दे(४)वा यजमानश्च सीदते'ति तद्विश्वैर्देवैः सह यजमानः सादयति द्वाभ्यां निदधाति तस्योक्तो बन्धुर्वषट्कारेण तस्योपरि बन्धुः ॥ ३५ ॥ अथास्मिन्त्स-मिध ऽआदधाति । एतद्वा ऽएनं देवा ऽईयिवाᳪसमुपरि-ष्टादन्नेनाप्रीणन्त्समिद्भिश्चाहुतिभिश्च तथैवैनमयमेत-दीयिवाᳪसमुपरिष्टादन्नेन प्रीणाति समिद्भिश्चाहुति-भिश्च ॥ ३६ ॥ स वै * शमीमयीं प्रथमामादधाति । एतद्वा ऽएष ऽएतस्यामाहुत्याᳪ हुतायां प्रादीप्यतोदज्व-लत्तस्माद्देवा ऽअबिभयुर्यद्वै नोऽयं न हिᳪस्यादिति त-ऽएताᳪ शमीमपश्यँस्तयैनमशमयँस्त †यदेनः शम्या-शमयँस्तस्माच्छमी तथैवैनमयमेतच्छम्या शमयति शान्त्या-ऽएव न जग्ध्यै ॥ ३७ ॥ '(५)ताᳪ सवितुर्वरेण्यस्य । चित्रा-माहं वृणे सुमतिं विश्वजन्याम् । यामस्य कण्वो ऽअदु-हत्प्रपीनाᳪ सहस्रधारां पयसा महीं गामि'ति कण्वो हैनां ददर्श सा हास्मै सहस्रधारा सर्वान्कामान्दुदुहे तथैवैत-द्यजमानाय सहस्रधारा सर्वान्कामान्दुहे ॥ ३८ ॥ अथ

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ७३ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७३
(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७३ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७३
* का० श्रौ० सू० १८. ४. ६ ।
† 'यदेतᳪ' इति 'ग' पुस्तके ।
(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ७४ ।

वैकङ्कतीमादधाति । तस्या ऽउक्तो बन्धु'र्विधेम ते परमे जन्मन्नग्न' ऽइति द्यौर्वा ऽअस्य परमं जन्म 'विधेम स्तोमै-रवरे सधस्थ' ऽइत्यन्तरिक्षं वा ऽअवरᳲ सधस्थं 'ऽयस्माद्योनेरुदारिथा यजे तमि'त्येष वा ऽअस्य स्वो योनिस्तं ऽयज ऽइत्येत'त्प्र त्वे हवीᳩषि जुहुरे समिद्ध' ऽइति यदा वा ऽएष समिध्यतेऽथैतस्मिन्न्हवीᳩषि प्प्रजुह्वति ॥ ३९ ॥ अथौदुम्बरीमादधाति । ऊर्ग्वै रस ऽउदुम्बर ऽऊर्जैवैनमेत-द्रसेन प्प्रीणाति कर्ण्णकवती भवति पशवो वै कर्ण्णकाᳲ पशुभिरेवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति यदि कर्ण्णकवतीं न विन्दे-द्दधिद्रप्प्समुपहृत्यादध्यात्तद्धिद्रप्प्स ऽउपतिष्ठते तदेव पशुरूपं 'प्रेद्धो ऽअग्ने दीदिहि पुरो न' ऽइति विराजा दधा-त्यन्नं विराडन्नेनैवैनमेतत्प्रीणाति तिस्रᳲ समिध ऽआदधाति त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥४०॥ [अर्धप्रपाठकः४७॥] अथाहुतीर्ज्जुहोति * । यथा परिविष्यानुपाययेत्तादृक्तत्स्रुवेण पूर्वे स्रुचोत्तरा'मग्ने तम-द्याश्वं न स्तोमैᳲ क्रतुं न भद्रᳲ हृदिस्पृशम् । ऋध्यामा त ऽओहैरि'ति यस्ते हृदिस्पृक्स्तोमस्तं त ऽऋध्यासमि-त्येतत्पङ्क्त्या जुहोति पञ्चपदा पङ्क्तिᳲ पञ्चचितिकोऽग्निᳲ पञ्चर्त्तवᳲ संवत्सरᳲ संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥ ४१ ॥ अथ वैश्वकर्म्मणीं

---

( १ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ७५ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ७५ ।
( ३ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ७५ । ( ४ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ७६ ।
* का० श्रौ० सू० १८. ४. ८ ।
( ५ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ७६ । ( ६ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ७७ ।

जुहोति। विश्वकर्म्मायमग्निस्तमेवैतत्प्रीणाति 'चित्तिं जुहोमि मनसा घृतेने'ति चित्तमेषां जुहोमि मनसा च घृतेन चेत्येत-'द्यथा देवा ऽइहागमन्नि'ति यथा देवा ऽइहागच्छानित्त्येत'द्वीतिहोत्रा ऽऋतावृध' ऽइति सत्त्यवृध ऽइत्त्येत'त्पत्त्ये विश्वस्य भूमनो जुहोमि विश्वकर्म्मण' ऽइति यो ऽस्य सर्वस्य भूतस्य पतिस्तस्मै जुहोमि विश्वकर्म्मण-ऽइत्त्येत'द्विश्वाहादाभ्यꣳ हविरि'ति सर्वदैवाक्षितꣳ हविरित्त्येतत् ॥ ४२ ॥ अथ † पूर्णाहुतिं जुहोति। सर्वमेतद्यत्पूर्णꣳ सर्वेणैवैनमेतत्प्रीणाति ॥ ४३ ॥ 'सप्त ते-ऽअग्ने समिध' ऽइति। प्राणा वै समिधः प्राणा ह्येतꣳ समिन्धते 'सप्त जिह्वा' ऽइति यानमून्सप्त पुरुषानेकं पुरुषमकुर्वंस्तेषामेतदाह 'सप्त ऽऋषय' ऽइति सप्त हि त-ऽऋषय ऽआस'न्त्सप्त धाम प्प्रियाणी'ति छन्दाꣳस्येतदाह छन्दाꣳसि वा ऽअस्य सप्त धाम प्प्रियाणि 'सप्त होत्राः सप्तधा त्वा यजन्ती'ति सप्त ह्येतꣳ होत्राः सप्तधा यजन्ति 'सप्त योनीरि'ति चितीरेतदा'हापृणस्वे'त्त्या प्प्रजायस्वेत्त्येतद् 'घृतेने'ति रेतो वै घृतꣳ रेत ऽएवैतदेषु लोकेषु दधाति 'स्वाहे'ति यज्ञो वै स्वाहाकारो यज्ञियमे-

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८। (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८। (३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८। (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८। (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८।

† "पूर्णाहुतिं जुहोति सप्तत इति" का० श्रौ० सू० १८. ४. १।

(६) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९। (७) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९। (८) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९। (९) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९। (१०) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९। (११) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९। (१२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९। (१३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९। (१४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९।

वैतदिदꣳ सकृत्सर्वं करोति ॥ ४४ ॥ सप्त सप्तेति। सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्या-वानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्प्रीणाति तिस्र ऽआहु-तीर्जुहोति त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैन-मेतदन्नेन प्प्रीणाति तिस्रः समिध ऽआदधाति तत्पद्-तस्योक्तो बन्धुः ॥ ४५ ॥ तिष्ठन्त्समिध ऽआदधाति। अस्त्थीनि वै समिधस्तिष्ठन्तीव वा ऽअस्त्थीन्यासीन-ऽआहुतीर्ज्जुहोति माꣳसानि वा ऽआहुतय ऽआसत ऽइव वै माꣳसान्यन्तराः समिधो भवन्ति बाह्या ऽआहुतयोऽ-न्तराणि ह्यस्त्थीनि बाह्यानि माꣳसानि ॥ ४६ ॥ अथातः सम्पदेव। षट् पुरस्ताज्जुहोति षडुपरिष्टात्षड्भिराश्मनः पृश्नेरर्य्यन्ति द्वाभ्यामश्मानं पृश्निमुपदधाति चतुर्भिरा-ग्नेरर्य्यन्ति पञ्चभिरग्निमारोहन्ति तदेकां न त्रिꣳशदाहुति-रेव त्रिꣳशत्तमी द्वाभ्यामग्निं निदधाति तद् द्वात्रिꣳशद् द्वात्रिꣳशदक्षरानुष्टुप्प्सैषानुष्टुप् ॥ ४७ ॥ तद्या ऽअमू-स्तिस्रोऽनुष्टुभः। गार्हपत्ये सम्पादयन्ति तासामेता-मत्रैकामाहरन्ति तद्यदेतामत्राहरन्त्यत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र तस्म्मै नालमासीद्यदन्नमात्स्यत् ॥ ४८ ॥ सोऽग्निमब्रवीत्। त्वयान्नमदानीति तथेति तस्म्मांद्यदुवैतमत्राहरन्त्यथैषोऽलमन्नायालमाहुतिभ्यो भ-वति ॥ ४९ ॥ अथो ऽआहुः। प्रजापतिरेवैतं प्रियं पुत्र-मुरस्याधत्त ऽइति स यो हैतदेवं वेदा हैवं प्रियं पुत्र-मुरसि धत्ते ॥ ५० ॥ यद्वेवैतमत्राहरन्ति। याद्वै तान्त्सप्त

पुरुषानेकं पुरुषमकुर्वन्नयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यामेषां तामूर्द्ध्वाᳬं श्रियᳬं रसᳬं समुदौहन्नेष स यमेतमत्राग्निमाहरन्ति तद्यदेतमत्राहरन्ति यैवैतेषाᳬं सप्तानां पुरुषाणाᳬं श्रीरूर्ध्वो रसस्तमेतदूर्द्ध्वᳬं समुदूहन्ति तदस्यैतच्छिर ऽआत्मायमग्निश्चित ऽआत्मामेवास्यैतत्संस्कृत्य शिरᳬं प्रतिदधाति ॥ ५१ ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[ वैश्वानरमारुतयोर्होमविध्यादि ]

अथातो * वैश्वानरं जुहोति । अत्रैष सर्वोऽग्निᳬं संस्कृतᳬं स ऽएषोऽत्र वैश्वानरो देवता तस्मा ऽएतद्धविर्जुहोति तदेनᳬं हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यते द्वादशकपालो द्वादश मासाᳬं संवत्सरᳬं संवत्सरो वैश्वानरᳬं ॥ १ ॥ यद्वेवैतं वैश्वानरं जुहोति । वैश्वानरं वा ऽएतमग्निं जनयिष्यन्भवति तमदᳬं पुरस्ताद्दीक्षणीयायाᳬं रेतो भूतᳬं सिञ्चति यादृग्वै योनौ रेतᳬं सिच्यते तादृग्जायते तद्यत्तत्र वैश्वानरᳬं रेतो भूतᳬं सिञ्चति तस्मादयमिह वैश्वानरो जायत ऽउपाᳬंशु तत्र भवति रेतो वै तत्र यज्ञ-

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ४. २; कठ० सं० १८. ३. ५; १८. ४; कपिष्ठ० २८. ३. ५; २८. ४; मै० सं० ११. १०. ४, ६; तै० सं० ४. ६. ३, ५।

* का० श्रौ० सू० १६. ४. १६–१९।

ऽउपाꣳशु वै रेतः सिच्यते निरुक्त ऽइह निरुक्तः हि रेतो जातं भवति ॥ २ ॥ * स यः स वैश्वानरः । इमे स लोका ऽइयमेव पृथिवी विश्वमग्निर्नरोऽन्तरिक्षमेव विश्वं वायुर्नरो द्यौरेव विश्वमादित्यो नरः ॥ ३ ॥ ते ये त ऽइमे लोकाः । इदं तच्छिर ऽइदमेव पृथिव्यो-षधयः श्मश्रूणि तदेतद्विश्वं वागेवाग्निः स नरः सोपरिष्टादस्य भवत्युपरिष्टाद्ध्यस्या ऽअग्निः ॥ ४ ॥ इद-मेवान्तरिक्षम् । तस्मादेतदलोमकमलोमकमिव ह्यन्तरिक्षं तदेतद्विश्वं प्राण ऽएव वायुः स नरः स मध्येनास्य भवति मध्येन ह्यन्तरिक्षस्य वायुः ॥ ५ ॥ शिर ऽएव द्यौः । नक्षत्राणि केशास्तदेतद्विश्वं चक्षुरेवादित्यः स नरस्तदवस्ताच्छीर्ष्णो भवत्यवस्ताद्धि दिव ऽआदित्य-स्तदस्यैतच्छिरो वैश्वानर ऽआत्मायमग्निश्चित ऽआत्मा-नमेवास्यैतत्संस्कृत्य शिरः प्रतिदधाति ॥ ६ ॥ अथ मारुताञ्जुहोति । प्राणा वै मारुताः प्राणानेवास्मिन्नेत-द्दधाति वैश्वानरꣳ हुत्वा शिरो वै वैश्वानरः शीर्षंस्तत्प्रा-णान्दधाति ॥ ७ ॥ एक ऽएष भवति । एकमिव हि शिरः सप्तेतरे सप्तकपाला यदु वा ऽअपि बहुकृत्वः सप्त—सप्त सप्तैव तच्छीर्षण्ण्येव तत्सप्त प्राणान्दधाति ॥ ८ ॥ निरुक्त ऽएष भवति । निरुक्तमिव हि शिरोऽनिरुक्ता ऽइतरेऽ-निरुक्ता ऽइव हि प्राणास्तिष्ठन्नेतं जुहोति तिष्ठतीव हि शिर ऽआसीन ऽइतरानासत ऽइव हि प्राणाः ॥ ९ ॥ तद्यौ

* शतम् ४९०० ॥

प्प्रथमौ मारुतौ जुहोति । इमौ तौ प्प्राणौ तौ मद्ध्ये वैश्श्वानरस्य जुहोति मद्ध्ये हीमौ शीर्ष्णः प्प्राणौ ॥ १० ॥ अथ यौ द्वितीयौ । इमौ तौ तौ समन्तिकतरं जुहोति समन्तिकतरमिव हीमौ प्प्राणौ ॥ ११ ॥ अथ यौ तृतीयौ । इमौ तौ तौ समन्तिकतरं जुहोति समन्तिकतरमिव हीमौ प्प्राणौ व्वागेवारण्ण्येऽनूच्च्यः सोऽरण्ण्येऽनूच्च्यो भवति बहु हि व्वाचा घोरं निगच्छति ॥ १२ ॥ यद्द्वेव वैश्श्वानरमारुताञ्जुहोति । क्षत्रं व्वै वैश्श्वानरो व्विण्मारुताः क्षत्रं च तद्विशं च करोति वैश्श्वानरं पूर्व्वं जुहोति क्षत्रं तत्कृत्वा व्विशं करोति ॥ १३ ॥ एक ऽएष भवति । एकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थाᳫं श्श्रियं करोति बहव ऽइतरे व्विशि तद्भूमानं दधाति ॥ १४ ॥ निरुक्त ऽएष भवति । निरुक्तमिव हि क्षत्रमनिरुक्ता ऽइतरेऽनिरुक्तेव हि व्विट् तिष्ठन्नेतं जुहोति तिष्ठतीव हि क्षत्रमासीन ऽइतरानास्त ऽइव हि व्विट् ॥ १५ ॥ तं व्वा ऽएतम् । पुरोऽनुवाक्यवन्तं याज्ज्यवन्तं व्वषट्कृते स्रुचा जुहोति हस्तेनैवेतरानासीनः स्वाहाकारेण क्षत्रायैव तद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति ॥ १६ ॥ तदाहुः । कथमस्यैते पुरोऽनुवाक्यवन्तो याज्ज्यवन्तो व्वषट्कृते स्रुचा हुता भवन्तीत्त्येतेषां व्वै सप्तपदानां मारुतानां यानि त्त्रीणि प्प्रथमानि पदानि सा त्त्रिपदा गायत्त्री पुरोऽनुवाक्याथ यानि चत्त्वार्य्युत्तमानि सा चतुष्पदा त्त्रिष्टुब्याज्ज्येदमेव * कपुत्त्सलमयं दण्डः स्वाहाकारो

* 'कपुच्छलमयम्' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

वषट्कार ऽएवमु हास्यैते पुरोऽनुवाक्यवन्तो याज्यवन्तो वषट्कृते स्रुचा हुता भवन्ति ॥ १७ ॥ तद्यं प्रथमं दक्षिणतो मारुतं जुहोति । याः सप्त प्प्राच्च्यः स्रवन्ति ताः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि ता याः प्प्राच्च्यः स्रवन्ति ॥ १८ ॥ अथ यं प्रथममुत्तरतो जुहोति । ऋतवः स स सप्तकपालो भवति सप्त ह्यृतवः ॥ १९ ॥ अथ यं द्वितीयं दक्षिणतो जुहोति । पशवः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि ग्ग्राम्म्याः पशवस्तमन्तर्हितं पूर्व्वस्म्माज्जुहोत्त्यप्प्सु तत्पशून्प्रतिष्ठापयति ॥ २० ॥ अथ यं द्वितीयमुत्तरतो जुहोति । सप्त ऽऋषयः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि सप्तर्षयस्तमनन्तर्हितं पूर्व्वस्म्माज्जुहोत्यृतुषु तदृषीन्प्रतिष्ठापयति ॥ २१ ॥ अथ यं तृतीयं दक्षिणतो जुहोति । प्राणाः स स सप्तकपालो भवति सप्त हि शीर्षन्न्प्राणास्तमनन्तर्हितं पूर्व्वस्म्माज्जुहोत्त्यनन्तर्हिताँस्तच्छीर्ष्णः प्प्राणान्दधाति ॥ २२ ॥ अथ यं तृतीयमुत्तरतो जुहोति । छन्दाᳬसि स स सप्तकपालो भवति सप्त हि चतुरुत्तराणि च्छन्दाᳬसि तमनन्तर्हितं पूर्व्वस्म्माज्जुहोत्त्यनन्तर्हितानि तदृषिभ्भ्यश्छन्दाᳬसि दधाति ॥ २३ ॥ अथ याः सप्त प्प्रतीच्च्यः स्रवन्ति । सोऽरण्ण्येऽनूच्च्यः स सप्तकपालो भवति सप्त हि ता याः प्प्रतीच्च्यः स्रवन्ति सोऽस्यैषोऽवाङ् प्राण ऽएतस्य प्प्रजापतेः सोऽरण्ण्येऽनूच्च्यो भवति तिर *ऽइव वै तद्यदरण्ण्यं तिर ऽइव तद्यदवाङ् प्राणस्तस्म्मा-

* 'ऽइव तद्य' इति 'ग' पुस्तके ।

व्य ऽएतासां नदीनां पिबन्ति रिप्रतरा शपनतरा ऽआहनस्यवादितरा भवन्ति तद्यद्यदेतदाहेदं मारुता ऽइति तदस्मा ऽअन्नं कृत्वापिदधाति तेनैनं प्रीणाति ॥ २४ ॥ स यः स वैश्वानरः । असौ स ऽआदित्योऽथ ये ते मारुता रश्मयस्ते ते सप्त सप्तकपाला भवन्ति सप्त-सप्त हि मारुता गणाः ॥ २५ ॥ स * जुहोति । 'शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्माँश्चे'ति नामान्न्येषामेतानि मण्डलमेवैतत्संस्कृत्याथास्मिन्नेतान् रश्मीन्नामग्राहं प्रतिदधाति ॥ २६ ॥ (A)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[ वसोर्धाराहोमः ]

अथातो † वसोर्द्धारां जुहोति । अत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र वसुस्तस्मै देवा ऽएतां धारां प्रागृह्णँस्तयैनमप्रीणँस्तद्यदेतस्मै वसव ऽएतां धारां प्रागृह्णँस्तस्मादेनां वसोर्द्धारेत्याचक्षते तथैवास्मा ऽअयमेतां धारां प्रगृह्णाति तयैनं प्रीणाति ॥ १ ॥ यद्वेवैतां वसोर्द्धारां

* का० श्रौ० सू० १८. ४. २२।

( १ ) शु० य० सं० अ० १७ क० ८०।

( A ) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ५ १; कसं० १८. ६; कपिष्ठ० २८. ६; मै० सं० ११. ११. १; तै० सं० ४. ६, ५।

† यजमान आज्यं संस्कृत्यार्थपरिमाणया महत्यौदुम्बर्या स्रुचा महता स्रुवेण पञ्चवारं गृहीतमाज्यमरण्येऽनूच्ये पुरोडाशेऽधिकरणं तदुरि सन्ततमविच्छिन्नधारं यथा भवति तथा वसोर्धाराख्यामाहुतिं जुहोति । घृतेऽग्निप्राप्ते सति 'वाजश्च' ( १८. १–२९ ) इत्यादिहोममन्त्रारम्भः कार्योऽष्टाभिरनुवाकैर्वाजश्चेत्यादि-वेट्स्वाहान्तैरेकोनत्रिंशत्कण्डिकात्मकैः ( म. भा. )।

जुहोति । अभिषेक ऽएवास्यैष ऽएतद्वा ऽएनं देवाः सर्वं कृत्स्नꣳ संस्कृत्याथैनमेतैः कामैरभ्यषिञ्चन्नेतया वसोर्द्धारया तथैवैनमयमेतत्सर्वं कृत्स्नꣳ संस्कृत्याथैनमेतैः कामैरभिषिञ्चत्येतया वसोर्द्धारयाज्येन पञ्चगृहीतेनौदुम्बर्या स्रुचा तस्योक्तो बन्धुः ॥ २ ॥ वैश्वानरꣳ हुत्वा । शिरो वै वैश्वानरः शीर्ष्णो वा ऽअन्नमद्यतेऽथो शीर्षतो वा-ऽभिषिच्यमानोऽभिषिच्यते मारुतान्हुत्वा प्राणा वै मारुताः प्राणैर्वा ऽअन्नमद्यतेऽथो प्राणेषु वा ऽअभि-षिच्यमानोऽभिषिच्यते ॥ ३ ॥ तद्वा ऽअरण्येऽनूच्ये । वाग्वा ऽअरण्येऽनूच्यो वाचो वा ऽअन्नमद्यतेऽथो वाचा वा ऽअभिषिच्यमानोऽभिषिच्यते तदेतत्सर्वं वसु सर्वे ह्येते कामाः सैषा वसुमयी धारा यथा क्षीरस्य वा सर्पिषो वैवमारम्भायैवेयमाज्याहुतिर्हूयते तद्यदेषा वसुमयी धारा तस्मादेनां वसोर्द्धारेत्याचक्षते ॥ ४ ॥ स ऽआह । * इदं च म ऽइदं च म ऽइत्यनेन च त्वा प्रीणाम्यनेन चानेन च त्वाभिषिञ्चाम्यनेन चेत्येतदथो ऽइदं च मे देहीदं च म ऽइति सा यदैवैषा धाराग्निं प्राप्नुयादथैतद्यजुः प्रति-पद्येत ॥ ५ ॥ एतद्वा ऽएनं देवाः । एतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोर्द्धारयाथैनमेतान्कामानयाचन्त तेभ्य ऽइष्टः प्रीतोऽभिषिक्त ऽएतान्कामान्प्रायच्छत्तथै-वैनमयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोर्द्धा-रयाथैनमेतान्कामान्याचते तस्मा ऽइष्टः प्रीतोऽभिषिक्त-

* 'इदं च म इदं च म' इत्यनेन 'वाजश्च मे प्रसवश्च म' इत्यादि-मन्त्राणां निर्देश इत्यर्थः ।

ऽएतान्कामान्प्रयच्छति द्वौ-द्वौ कामौ सँय्युनक्त्यव्व्यवच्छेदाय यथा * व्व्योकसौ सँय्युञ्ज्यादेवं य्यज्ञेन कल्पन्तामिति ॥ ६ ॥ एतद्वै देवा ऽअब्रुवन्। केनेमान्कामान्प्रतिग्रहीष्याम ऽइत्यात्मनैवेत्यब्रुवन्यज्ञो वै देवानामात्मा यज्ञ ऽउ ऽएव यजमानस्य स यदाह यज्ञेन कल्पन्तामित्यात्मना मे कल्पन्तामित्येवैतदाह ॥७॥ [ काण्डस्यार्धम् २०१ ॥ ] द्वादशसु कल्पयति। द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणात्यथो तावतैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति चतुर्दशसु कल्पयत्यष्टासु कल्पयति दशसु कल्पयति त्रयोदशसु कल्पयति ॥ ८ ॥ अथार्द्धेन्द्राणि जुहोति। सर्वमेतद्यदर्द्धेन्द्राणि सर्वेणैवैनमेतत्प्रीणात्यथो सर्वेणैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ ९ ॥ अथ ग्रहाञ्जुहोति। यज्ञो वै ग्रहा यज्ञेनैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणात्यथो यज्ञेनैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति ॥ १० ॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ९४ ॥

[ वसोर्धाराहोमस्यार्थवादः ]

अथैतान्यज्ञक्रतूञ्जुहोति। 'अग्निश्च मे घर्म्मश्च म' ऽइत्येतैरेवैनमेतद्यज्ञक्रतुभिः प्प्रीणात्यथो ऽएतैरेवैन-

* व्योकसौ विभिन्नदेशस्थावाचार्यावित्यर्थः।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ५. २।

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० २२।

मेतज्ज्यक्रतुभिरभिषिञ्चति ॥ १ ॥ अथायुज *स्तोमाञ्जुहोति । एतद्वै देवाः सर्वान्कामानाप्त्वायुग्भि स्तोमैः स्वर्गं लोकमायँस्तथैवैतद्यजमानः सर्वान्कामानाप्त्वायुग्भि स्तोमैः स्वर्गं लोकमेति ॥ २ ॥ तद्वै त्रयस्त्रिंशादिति । अन्तो वै त्रयस्त्रिंशोऽयुजाᳬं स्तोमानामन्तत ऽएव तद्देवाः स्वर्गं लोकमायँस्तथैवैतद्यजमानोऽन्तत ऽएव स्वर्गं लोकमेति ॥ ३ ॥ अथ † युग्मतो जुहोति । एतद्वै छन्दाᳬंस्यब्रुवन्न्यातयामा वा ऽअयुज स्तोमा युग्मभिर्वयᳬं स्तोमैः स्वर्गं लोकमयामेति तानि युग्मभि स्तोमैः स्वर्गं लोकमायँस्तथैवैतद्यजमानो युग्मभि स्तोमैः स्वर्गं लोकमेति ॥ ४ ॥ तद्वा ऽअष्टाचत्वारिंशादिति । अन्तो वा ऽअष्टाचत्वारिंशो युग्मताᳬं स्तोमानामन्तत ऽएव तच्छन्दाᳬंसि स्वर्गं लोकमायँस्तथैवैतद्यजमानोऽन्तत ऽएव स्वर्गं लोकमेति ॥ ५ ॥ स ऽआह । 'एका[1] च मे तिस्रश्च मे, चतस्रश्च मेऽष्टौ च म' ऽइति यथा वृक्षᳬं रोहन्नुत्तरामुत्तराᳬं शाखाᳬं समालम्भᳬं रोहेत्तादृक्तद्यद्वेव स्तोमाञ्जुहोत्यन्नं वै स्तोमा ऽअन्नेनैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ ६ ॥ अथ ‡ वयाᳬंसि जुहोति । पशवो वै वयाᳬंसि

* एकामादाय द्वितीयां विहाय तृतीयामादाय चतुर्थं विहाय परित्यक्तसमसंख्याकेनात्तविषमसंख्याकेन 'एका च म' इत्यादि मन्त्रेणायुग्मस्तोमाञ्जुहुयात् । अयुग्मस्तोमहोमैः सर्वकामावाप्तिरिति भावः ।

† 'चतस्रश्च मे' इत्यनया कण्डिकया युग्मस्तोमाञ्जुहोति । तद्यथा—प्रथमं चतस्र इत्येतां संख्यामादाय चतुरुत्तरत्वेन स्थितान् युग्मान् स्तोमान् अष्टाचत्वारिंशत्पर्यन्ताञ्जुहुयात् । युग्मस्तोमहोमैः स्वर्गप्राप्तिरित्यर्थः ।

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० २४, २५ ।

‡ "त्र्यविश्च, पष्ठवाट् च' आभ्यां कण्डिकाभ्यां विहितो होमो वयोहोम इत्युच्यते" ।

पशुभिरेवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो पशुभिरेवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति ॥ ७ ॥ अथ * नामग्राहं जुहोति । एतद्वै देवाः सर्वान्कामानाप्त्वाथैतमेव प्रत्यक्षमप्रीणँस्तथैवैतद्यजमानः सर्वान्कामानाप्त्वाथैतमेव प्रत्यक्षं प्रीणाति 'वाजाय[1] स्वाहा प्रसवाय स्वाहे'ति नामान्यस्यैतानि नामग्राहमेवैनमेतत्प्रीणाति ॥ ८ ॥ त्रयोदशैतानि नामानि भवन्ति । त्रयोदश मासाः संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चितिपुरीषाणि यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्प्रीणाति यद्वेव नामग्राहं जुहोति नामग्राहमेवैनमेतदभिषिञ्चति ॥९॥ अथाह । 'इयं[2] ते राण्मित्राय यन्तासि यमन ऽऊर्ज्जे त्वा वृष्ट्यै त्वा प्रजानां त्वाधिपत्याये'त्यन्नं वा ऽऊर्ग्गन्नं वृष्टिरन्नेनैवैनमेतत्प्रीणाति ॥ १० ॥ यद्वेवाह । 'इयं ते राण्मित्राय यन्तासि यमन ऽऊर्ज्जे त्वा वृष्ट्यै त्वा प्रजानां त्वाधिपत्याये'तीदं ते राज्यमभिषिक्तोऽसीत्येतन्मित्रस्य त्वं यन्तासि यमन ऽऊर्ज्जे च नोऽसि वृष्ट्यै च नोऽसि प्रजानां च न ऽआधिपत्यायासीत्युपब्रुवत ऽएवैनमेतदेतस्मै नः सर्वस्मा ऽअस्येतस्मै त्वा सर्वस्मा ऽअभ्यषिचामहीति तस्मादु हेदं मानुषः राजानमभिषिक्तमुपब्रुवते ॥ ११ ॥ अथ † कल्पाञ्जुहोति । प्राणा वै कल्पाः प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधा'त्यायुर्यज्ञेन[3] कल्पतां प्राणो यज्ञेन

* "वाजाय स्वाहा" इत्यनेन विहितो होमो नामग्राह इत्युच्यते"।

† 'आयुर्यज्ञेन' इति मन्त्रे कल्पतामिति लिङ्गात् मन्त्रोऽयं कल्पहोमे विनियुज्यते।

(१) शु० य० सं० अ० १८. क० २८। (२) शु० य० सं० अ० १८ क० २८। (३) शु० य० सं० अ० १८ क० २९।

कल्पतामि'त्येतानेवास्मिन्नेतत् क्लृप्प्ताञ्प्राणान्दधाति ॥१२॥ द्वादश कल्पाञ्जुहोति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतत् क्लृप्प्ताञ्प्राणान्दधाति यद्वेव कल्पाञ्जुहोति प्प्राणा वै कल्पा ऽअमृतमु वै प्प्राणा ऽअमृतेनैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ १३ ॥ अथाह । 'स्तोमश्च[1] यजुश्च ऽऋक्च साम च बृहच्च रथन्तरञ्चे'ति त्रयी हैषा विद्यान्नं वै त्रयी विद्यान्नेनैवैनमेतत्प्रीणात्यथो ऽअन्नेनैवैनमेतदभिषिञ्चति 'स्वर्देवा ऽअगन्[2]मामृता ऽअभूमे'ति स्वर्हि गच्छत्यमृतो हि भवति 'प्प्रजा[3]पतेः प्प्रजा ऽअभूमे'ति प्प्रजापतेर्हि प्प्रजा भवति 'वेट्[4] स्वाहे'ति वषट्कारो हैष परोक्षं यद्वेट्कारो वषट्कारेण वा वै स्वाहाकारेण वा देवेभ्योऽन्नं प्रदीयते तदेनमेताभ्यामुभाभ्यां प्रीणाति वषट्कारेण च स्वाहाकारेण चाथो ऽएताभ्यामेवैनमेतदुभाभ्यामभिषिञ्चत्यत्र ताꣳ स्रुचमनुप्प्रास्यति यदत्राज्यलिप्तं तन्नेद्बहिर्द्धाग्नेरसदिति ॥ १४ ॥ तस्यै वा ऽएतस्यै वसोर्द्धारायै । द्यौरेवात्माभ्रमूधो विद्युत्स्तनो धारैव धारा दिवोऽधि गामागच्छति ॥ १५ ॥ तस्यै गौरेवात्मा । ऊध ऽएवोध स्तन स्तनो धारैव धारा गोरधि यजमानम् ॥ १६ ॥ तस्यै यजमान ऽएवात्मा । बाहुरूधः स्रुक्स्तनो धारैव धारा यजमानादधि देवान्देवेभ्योऽधि गां गोरधि यजमानं तदेतदनन्तमक्षय्यं देवाना-

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ । ( ३ ) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ । ( ४ ) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ ।

मन्नं परिप्लवते स यो हैतदेवं वेदैवꣳ हैवास्यैतदनन्तमक्षय्यमन्नं भवत्यथातः सम्पदेव ॥ १७ ॥ तदाहुः । कथमस्यैषा वसोर्द्धारा संवत्सरमग्निमाप्नोति कथꣳ संवत्सरेणाग्निना सम्पद्यत ऽइति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्येषा वसोर्द्धाराथ षडथ पञ्चत्रिꣳशत्ततो यानि षष्टिश्च त्रीणि च शतानि तावन्ति संवत्सरस्याहानि तत्संवत्सरस्याहान्याप्नोत्यथ यानि षट् षड् वा ऽऋतवस्तदृतूनाꣳ रात्रीराप्नोति तदुभयानि संवत्सरस्याहोरात्राण्याप्नोत्यथ यानि पञ्चत्रिꣳशत्स त्रयोदशो मासः स ऽआत्मा त्रिꣳशदात्मा प्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिर ऽएव पञ्चत्रिꣳशमेतावान्वै संवत्सर ऽएवमु हास्यैषा वसोर्द्धारा संवत्सरमग्निमाप्नोत्येवꣳ संवत्सरेणाग्निना सम्पद्यत ऽएतावत्य ऽउ वै शाण्डिलेऽग्नौ मध्यतो यजुष्मत्य ऽइष्टका ऽउपधीयन्तेऽग्नयो हैते पृथग्यदेता ऽइष्टका ऽएवमु हास्यैतेऽग्नयः पृथग्वसोर्द्धारयाभिहुता भवन्ति ॥ १८ ॥ तदाहुः । कथमस्यैषा वसोर्द्धारा महदुक्थमाप्नोति कथं महतोक्थेन सम्पद्यत ऽइत्येतस्या ऽएव वसोर्द्धारायै यानि नव प्रथमानि यजूꣳषि तत् त्रिवृच्छिरोऽथ यान्यष्टाचत्वारिꣳशत्तौ चतुर्विꣳशौ पक्षावथ यानि पञ्चविꣳशतिः स पञ्चविꣳश ऽआत्माथ यान्येकविꣳशतिस्तदेकविꣳशं पुच्छमथ यानि त्रयस्त्रिꣳशत्स वशोऽथ या ऽअशीतयः सैवाशीतीनामाप्तिरशीतिभिर्हि महदुक्थमाख्यायतेऽथ यदूर्द्ध्वमशीतिभ्यो यदेवादो महत ऽउक्थस्योर्द्ध्वमशीतिभ्य ऽएतदस्य तदेवमु हास्यैषा

वसोर्द्धारा महदुक्थमाप्नोत्येवं महतोक्थेन सम्पद्यते ॥ १९ ॥ (C)

## तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[ वाजप्रसवीयहोमः, पार्थहोमः, यजमानाभिषेकश्च ]

अथातो * वाजप्रसवीयं जुहोति । अन्नं वै वाजोऽन्नप्रसवीयꣳ हास्यैतदन्नमेवास्मा ऽएतेन प्रसौति ॥ १ ॥ एतद्वा ऽएनं देवाꣳ । एतेनान्नेन प्रीत्वैतैꣳ कामैरभिषिच्यैतया वसोर्द्धारयाथैनमेतद्भूय ऽएवाप्रीणँस्तथैवैनमयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वैतैꣳ कामैरभिषिच्यैतया वसोर्द्धारयाथैनमेतद्भूय ऽएव प्रीणाति ॥ २ ॥ यद्वेवैतद्वाजप्रसवीयं जुहोति । अभिषेक ऽएवास्यैष ऽएतद्वा ऽएनं देवा ऽएतेनान्नेन प्रीत्वैतैꣳ कामैरभिषिच्यैतया वसोर्द्धारयाथैनमेतद्भूय ऽएवाभ्यषिञ्चँस्तथैवैनमयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वैतैꣳ कामैरभिषिच्यैतया वसोर्द्धारयाथैनमेतद्भूय ऽएवाभिषिञ्चति ॥ ३ ॥ सर्वौषधं भवति । सर्वमेतदन्नं यत्सर्वौषधꣳ सर्वेणैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो सर्वेणैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति तेषामेकमन्नमुद्धरेत्तस्य नाश्नीयाद्यावज्जीवमौदुम्बरेण चमसेनौदुम्बरेण स्रुवेण तयोरुक्तो बन्धुश्चतुःस्रक्ती भवत-

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ५. २; कठ० १८. ११, १२; कपिष्ठ० २८. ११; २९. १; मै० सं० ११. १२. ६; तै० सं० ४. ७. ६, ९–११ ।

* 'वाजस्यनु' इत्यारभ्य 'पयः पृथिव्याम्' ( शु० य० सं० अ० १८. क० ३०–३६ ) इत्यन्तैर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रम्विहितो होमो वाजप्रसवीय इत्युच्यते ।

श्चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य ऽएवैनमेतद्दिग्भ्योऽन्नेन प्रीणा-त्यथो सर्वाभ्य ऽएवैनमेतद्दिग्भ्योऽन्नेनाभिषिञ्चति ॥ ४ ॥ यद्वेवैतद्वाजप्रसवीयं जुहोति। एता ह देवताः सुता-ऽएतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ता ऽएवैतत्प्रीणाति ता ऽअस्मा ऽइष्टाः प्रीता ऽएतꣳ सवमनुमन्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै न तद्यदग्नौ जुहोति तदग्निम-भिषिञ्चत्यथ यदेताभ्यो देवताभ्यो जुहोति तदु तान्दे-वान्प्रीणाति य ऽएतस्य सवस्येशते ॥ ५ ॥ अथ वा-ऽएतत्पार्थान्यपि * जुहोति। एतद्वै देवा ऽअकामयन्ता-त्रैव सर्वैः सवैः सूयेमहीति तेऽत्रैव सर्वैः सवैरसूयन्त तथैवैतद्यजमानोऽत्रैव सर्वैः सवैः सूयते ॥ ६ ॥ तद्यानि पार्थानि। तानि राजसूयस्य वाजप्रसवीयं तद्यत्तानि जुहोति तद्राजसूयेन सूयतेऽथ यानि चतुर्दशोत्तराणि ततो यानि सप्त पूर्वाणि तानि वाजपेयस्य वाजप्रसवीयं तद्यत्तानि जुहोति तद्वाजपेयेन सूयतेऽथ यानि सप्तोत्तराणि तान्य-ग्नेस्तद्यत्तानि जुहोति तदग्निसवेन † स्तूयते ॥ ७ ॥ स वै राजसूयस्य पूर्वाणि जुहोति। अथ वाजपेयस्य राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति सम्राड्वाजपेयेन राज्यमु वा ऽअग्रेऽथ साम्राज्यं तस्माद्वाजपेयेनेष्ट्वा न राजसूयेन यजेत प्रत्य-वरोहः स यथा सम्राट् सन्राजा स्यात्तादृक्तत् ॥ ८ ॥ अग्नेरुत्तमानि जुहोति। सर्वं हैते स वा यदग्निसवः सर्वꣳ

* का० श्रौ० सू० १८. ५. १५।

† 'सूयते' इति 'ग' पुस्तके।

हैतदग्निसवेन सुतो भवति राजा च सम्म्राट् च तस्म्मा-
दग्नेरुत्तमानि जुहोति ॥ ९ ॥ अथैनं कृष्णाजिनेऽभिषि-
ञ्चति। यज्ञो वै कृष्णाजिनं य्यज्ञ ऽएवैनमेतदभिषिञ्चति
लोमतश्छन्दाᳪंसि वै लोमानि च्छन्दःस्वेवैनमेतदभिषि-
ञ्चत्युत्तरतस्तस्योपरि बन्धुः प्प्राचीनग्ग्रीवे तद्धि देवत्रा
॥ १० ॥ तद्ध हैके दक्षिणतोऽग्नेरभिषिञ्चन्ति। दक्षिणतो
वा ऽअन्नस्योपचारस्तदेनमन्नस्यार्द्धादभिषिञ्चाम ऽइति न
तथा कुर्य्यादेषा वै दिक्पितॄणां क्षिप्प्रे हैतां दिशं प्रैति यं
तथाभिषिञ्चन्ति ॥ ११ ॥ आहवनीय ऽउ हैकेऽभिषि-
ञ्चन्ति। स्वर्ग्गो वै लोक ऽआहवनीयस्तदेनᳪं स्वर्ग्गे
लोकेऽभिषिञ्चाम ऽइति न तथा कुर्य्याद्दैवो वा ऽअस्यैष
ऽआत्मा मानुषोऽयमनेन हास्य ते मर्त्येनात्मनैतं दैवमा-
त्मानमनुप्प्रसजन्ति यं तथाभिषिञ्चन्ति ॥ १२ ॥ उत्तरत
ऽएवैनमभिषिञ्चेत्। एषा होभयेषां देवमनुष्याणां दिग्यदु-
दीची प्प्राची स्वायामेवैनमेतद्दिश्यायत्तं प्रतिष्ठितमभि-
षिञ्चति न वै स्व ऽआयतने प्प्रतिष्ठितो रिष्यति ॥ १३ ॥
आसीनं भूतमभिषिञ्चेत्। आस्त ऽइव वै भूतस्तिष्ठन्तं
बुभूषन्तं तिष्ठतीव वै बुभूषन्वस्ताजिने पुष्टिकाममभिषि-
ञ्चेत्कृष्णाजिने ब्रह्मवर्च्चसकाममुभयोरुभयकामं तदुत्तरतः
पुच्छस्योत्तरलोम प्प्राचीनग्ग्रीवमुपस्तृणाति ॥ १४ ॥
आस्पृष्टं * परिश्रितः। तद्यत्कृष्णाजिनमास्पृष्टं परिश्रितो
भवति तथो हास्यैष दैव ऽआत्मा कृष्णाजिनेऽभिषिक्तो

* का० श्रौ० सू० १८. ५. ६।

भवत्यथ यदेनमन्वारब्धमाग्निं तिष्ठन्तमभिषिञ्चति तथो हैतस्माद्दैवादभिषेकान्न व्यवच्छिद्यते ॥ १४ ॥ अग्नौ † हुत्वाथैनमभिषिञ्चति । दैवो वा ऽअस्यैष ऽआत्मा मानुषोऽयं देवा ऽउ वा ऽअग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ हुत्वाथैनं तस्यैव परिशिष्टेनाभिषिञ्चत्यत्र तꣳ स्रुवमनुप्रास्यति ॥ १६ ॥ अथैनं दक्षिणं बाहुमनुपर्य्यावृत्याभिषिञ्चति । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याꣳ सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्यन्त्रेणाग्नेः साम्राज्येनाभिषिञ्चामी'ति वाग्वै सरस्वती तस्या ऽइदꣳ सर्वं यन्त्रꣳ सवितृप्रसूत ऽएवैनमेतदनेन सर्वेण सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्यन्त्रेणाग्नेः साम्राज्येनाभिषिञ्चत्यत्र तं चमसमनुप्रास्यति यदत्र विलिप्तं तन्नेद्बहिर्धाग्नेरसदिति ॥ १७ ॥ तं वै मध्ये पार्थानामभिषिञ्चति । संवत्सरो वै पार्थानि संवत्सरस्यैवैनमेतन्मध्यत ऽआदधाति षट् पुरस्ताज्जुहोति षडुपरिष्टात्षड्वा ऽऋतव ऽऋतुभिरेवैनमेतत्सुषुवाणमुभयतः परिगृह्णाति बृहस्पतिः पूर्वेषामुत्तमो भवतीन्द्र ऽउत्तरेषां प्रथमो ब्रह्म वै बृहस्पतिः क्षत्रमिन्द्रो ब्रह्मणा चैवैनमेतत्क्षत्रेण च सुषुवाणमुभयतः परिगृह्णाति ॥ १८ ॥ (D)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

† का० श्रौ० सू० १८. ५. ९ ।

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ३७ ।

( C ) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ५. ३; कठ० सं० १८. १३; कपिष्ठ० २९. २; मै० सं० १२. १. १; तै० सं० ४. ७. १२ ।

[ राष्ट्रभृद्धोमः ]

अथातो राष्ट्रभृतो जुहोति । राजानो वै राष्ट्रभृतस्ते हि राष्ट्राणि बिभ्रत्येता ह देवताः सुता ऽएतेन सवेन यैनैतत्सोष्यमाणो भवति ता ऽएवैतत्प्रीणाति ता ऽअस्मा-ऽइष्टाः प्रीता ऽएतः सवमनुमन्यन्ते ताभिरनुमतः *स्तूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै न तद्यद्राजानो राष्ट्राणि बिभ्रति राजान-ऽउ ऽएते देवास्तस्मादेता राष्ट्रभृतः ॥ १ ॥ यद्वेवैता † राष्ट्रभृतो जुहोति । प्रजापतेर्विस्रस्तान्मिथुनान्युदक्राम-न्गन्धर्वाप्सरसो भूत्वा तानि रथो भूत्वा पर्यगच्छत्तानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत तथैवैनान्ययमेतत्परिगत्या-त्मन्धत्त ऽआत्मन्कुरुते ॥ २ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रःस-सत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यान्यस्मात्तानि मिथुनान्युदक्रामन्नेतास्ता देवता याभ्य ऽएतज्जुहोति ॥ ३ ॥ गन्धर्वाप्सरोभ्यो जुहोति । गन्धर्वाप्सरसो हि भूत्वोदक्रामन्नथो गन्धेन च वै रूपेण च गन्धर्वाप्सरस-श्चरन्ति तस्माद्यः कश्च मिथुनमुपप्रैति गन्धं चैव स रूपं च कामयते ॥ ४ ॥ मिथुनानि जुहोति । मिथुनाद्वा-ऽअधि प्रजातिर्यो वै प्रजायते स राष्ट्रं भवत्यराष्ट्रं वै स भवति यो न प्रजायते तद्यन्मिथुनानि राष्ट्रं बिभ्रति मिथुना ऽउ ऽएते देवास्तस्मादेता राष्ट्रभृत ऽआज्येन द्वादशगृहीतेन ता ऽउ द्वादशैवाहुतयो भवन्ति तस्योक्तो

* 'सूयते' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

† का० श्रौ० सू० १८. ५. १६ ।

बन्धुः ॥ ५ ॥ पुꣳसे पूर्वस्म्मै जुहोति । अथ स्त्रीब्भ्यः पुमाꣳसं तद्वीर्य्येणात्यादधात्येकस्म्मा ऽइव पुꣳसे जुहोति बह्वीब्भ्य ऽइव स्त्रीब्भ्यस्तस्म्मादप्प्येकस्य पुꣳसो बह्व्यो जाया भवन्त्युभाब्भ्यां वषट्कारेण च स्वाहाकारेण च पुꣳसे जुहोति स्वाहाकारेणैव स्त्रीब्भ्यः पुमाꣳसमेव तद्वीर्य्येणात्यादधाति ॥ ६ ॥ 'ऋताषाडृतधामे'ति । * सत्यसात्स त्यधामेत्येत'दग्निर्ग्गन्धर्वस्तस्यौषधयोऽप्प्सरस' ऽइत्यग्निर्हि गन्धर्व ऽओषधिभिरप्प्सरोभिर्म्मिथुनेन सहोच्चक्राम 'मुदो नामे'त्योषधयो वै मुद ऽओषधिभिर्हीदꣳ सर्वं मोदते 'स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्म्मै स्वाहा वाट् ताब्भ्यः स्वाहे'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ 'सꣳहित' ऽइति । असौ वा-ऽआदित्यः सꣳहित ऽएष ह्यहोरात्रे सन्दधाति 'विश्वसामे'त्येष ह्येव सर्वꣳ साम 'सूर्य्यो गन्धर्वस्तस्य मरीचयोऽप्प्सरस' ऽइति सूर्य्यो ह गन्धर्वो मरीचिभिरप्प्सरोभिर्म्मिथुनेन सहोच्चक्रा'मायुवो नामे'त्यायुवाना ऽइव हि मरीचयः प्प्लवन्ते 'स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं पात्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ८ ॥ 'सुषुम्म्ण' ऽइति । सुयज्ञिय ऽइत्येत'त्सूर्य्यरश्मि-रि'ति सूर्य्यस्येव हि चन्द्रमसो रश्मय'श्चन्द्रमा गन्धर्वस्तस्य

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ३८ ।

* 'सत्यसाट्' इति 'ग' पुस्तके ।

(२) शु० य० सं० अ० १८ क० ३८ । (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ३८ ।
(४) शु० य० सं० अ० १८ क० ३८ । (५) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ ।
(६) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ । (७) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ ।
(८) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ । (९) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ ।
(१०) शु० य० सं० अ० १८ क० ४० । (११) शु० य० सं० अ० १८ क० ४० ।
(१२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४० ।

नक्षत्राण्ण्यप्प्सरस' ऽइति चन्द्रमा ह गन्धर्व्वो नक्षत्रैरप्प्सरोभिर्म्मिथुनेन सहोच्चक्राम 'भेकुरयो नामे'ति[1] भाकुरयो ह नामैते भाᳫं हि नक्षत्राणि कुर्व्वन्ति 'स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं पात्वि'ति[2] तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥ 'इषिर' ऽइति[3] । क्षिप्प्र ऽइत्त्येत'द्विश्श्वव्व्यचा' ऽइत्त्येष[4] हीदᳬ सर्व्वं व्व्यचः करोति 'व्वातो गन्धर्व्वस्तस्यापो ऽअप्प्सरस' ऽइति[5] व्वातो ह गन्धर्व्वोऽद्भिरप्प्सरोभिर्म्मिथुनेन सहोच्चक्रा'मोर्ज्जो नामे'[6]त्त्यापो वा ऽऊर्ज्जोऽद्भ्यो ह्यूर्ग्जायते 'स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं पात्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १० ॥ 'भुज्युः सुपर्ण्ण' ऽइति[7] । यज्ञो वै भुज्युर्य्यज्ञो हि सर्व्वाणि भूतानि भुनक्ति 'यज्ञो गन्धर्व्वस्तस्य दक्षिणा ऽअप्प्सरस' ऽइति[8] यज्ञो ह गन्धर्व्वो दक्षिणाभिरप्प्सरोभिर्म्मिथुनेन सहोच्चक्राम 'स्तावा[9] नामे'[10]ति दक्षिणा वै स्तावा दक्षिणाभिर्हि यज्ञ स्तूयतेऽथो यो वै कश्च दक्षिणां ददाति स्तूयत ऽएव स 'स नं[11] ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं पात्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥ [अर्धप्रपाठकः ४८॥]

'प्रजापतिर्व्विश्श्वकर्म्मे'[12]ति । प्रजापतिर्व्वै विश्श्वकर्म्मा स हीदᳬ सर्व्वमकरो'न्मनो गन्धर्व्वस्तस्य ऽऋक्सामान्न्यप्प्सरस'[13] ऽइति मनो ह गन्धर्व्व ऽऋक्सामैरप्प्सरोभिर्म्मिथुनेन सहोच्चक्रा-

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४० । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४०
(३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१
(५) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१ । (६) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१
(७) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१ । (८) शु० य० सं० अ० १८ क० ४२
(९) शु० य० सं० अ० १८ क० ४२ । (१०) शु० य० सं० अ० १८ क० ४२
(११) शु० य० सं० अ० १८ क० ४२ । (१२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४३
(१३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४३ ।

'मेष्टयो ना[1]मे'त्यृक्सामानि वा ऽएष्टय ऽऋक्सामैर्ह्याशासत-ऽइति नोऽस्त्वित्यर्थं नोऽस्त्विति 'स न ऽइदं ब्र[2]ह्म क्षत्रं पात्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १२ ॥ अथ रथशीर्षे जुहोति। एष वै स सव ऽएतद्वै तत्सूयते यमस्मै तमेता देवताः सवमनुमन्यन्ते याभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै नाज्येन पञ्चगृहीतेन ता ऽउ * पञ्चैवाहुतयो हुता भवन्ति तस्योक्तो बन्धुः ॥१३॥ शीर्षतः। शीर्षतो वा ऽअभिषिच्यमानोऽभिषिच्यत ऽउपरि धार्य्यमाण ऽउपरि हि स यमेतदभिषिञ्चति समानेन मन्त्रेण समानो हि स यमेतदभिषिञ्चति सर्वतः परिहारं सर्वत ऽएवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ १४ ॥ यद्वेव रथशीर्षे † जुहोति । असौ वा ऽआदित्य ऽएष रथ-ऽएतद्वै तद्रूपं कृत्वा प्रजापतिरेतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत तथैवैनान्ययमेतत्परिगत्यात्मन्धत्त ऽआत्मन्कुरुत ऽउपरि धार्य्यमाण ऽउपरि हि स य ऽएतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत समानेन मन्त्रेण समानो हि स य ऽएतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत सर्वतः परिहारं सर्वतो हि स य ऽएतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत ॥ १५ ॥ 'स[3] नो भुवनस्य पते प्रजापत' ऽइति। भुवनस्य ह्येष पतिः प्रजापतिर्यस्य त 'ऽउ[4]परि गृहा यस्य

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ४३। ( २ ) शु० य० स० अ० १७ क० ४३।
* 'क' पुस्तके 'पञ्चवाहुतयो भवन्ति' इत्येव लभ्यते ।
† का० श्रौ० सू० १८. ५. १७।
( ३ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ४४। ( ४ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ४४।

वेहे'त्युपरि च ह्येतस्य गृहा ऽइह चा'स्म्मै ब्रह्मणेऽस्म्मै[1] क्षत्राये'त्ययं वा ऽअग्निर्ब्रह्म च क्षत्रं च 'महि शर्म्म यच्छ[2] स्वाहे'ति महच्छर्म्म यच्छ स्वाहेत्त्येतत् ॥ १६ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[ वातहोमादि ]

अथ † वातहोमाञ्जुहोति । इमे वै लोका ऽएषोऽग्निर्वायुर्वातहोमा ऽएषु तल्लोकेषु वायुं दधाति तस्म्माद्यमेषु लोकेषु वायुः ॥ १ ॥ बाह्येनाग्निमाहरति । आप्तो वा ऽअस्य स वायुरूर्ध्व ऽएषु लोकेष्वथ य ऽइमाँल्लोकान्परेण वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति ॥ २ ॥ बहिर्वेदेरियं वै वेदिः । आप्तो वा ऽअस्य स वायुरूर्ध्वोऽस्यामथ य ऽइमां परेण वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति ॥ ३ ॥ अञ्जलिना । न ह्येतस्येतीवाभिपत्तिरस्ति स्वाहाकारेण जुहोति ह्यधोऽधो धुरमसौ वा ऽआदित्य ऽएष रथोऽर्वाचीनं तदादित्याद्वायुं दधाति तस्म्मादेषोऽर्वाचीनमेवातः पवते ॥ ४ ॥ 'समुद्रोऽसि[3] नभस्वानि'ति । असौ वै लोकः समुद्रो नभस्वा'नार्द्रदानुरि'[4]त्येष ह्यार्द्रं ददाति तद्योऽमुष्मिँल्लोके वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति 'शम्भूर्म्मयोभूरभि[5] मा वाहि स्वाहे'ति

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४४ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४४ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ६ १; कठ० १८. ४; कपिष्ठ० २९. ३; मै० सं० ११. १२. २; तै० सं० ३. ४, ७ ।

† का० श्रौ० सू० १८. ६. १ ।

(३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ ।

(५) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ ।

शिवः स्योनोऽभि मा वाहीत्येतत् ॥ ५ ॥ 'मारुतोऽसि मरुतां गण' ऽइति । अन्तरिक्षलोको वै मारुतो मरुतां गणस्तद्योऽन्तरिक्षलोके वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति 'शम्भूर्म्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहे'ति शिवः स्योनोऽभि मा वाहीत्येतत् ॥ ६ ॥ 'अवस्यूरसि दुवस्वानिति । अयं वै लोकोऽवस्यूर्दुवस्वाँस्तद्योऽस्मिँल्लोके वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति 'शम्भूर्म्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहे'ति शिवः स्योनोऽभि मा वाहीत्येतत् ॥ ७ ॥ त्रिभिर्ज्जुहोति । त्रय ऽइमे लोका-ऽअथो त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तदेषु लोकेषु वायुं दधाति ॥ ८ ॥ यद्वेव वातहोमाञ्जुहोति । एतमेवैतद्रथं य्युनक्त्येतद्वै देवा ऽएतꣳ रथꣳ सर्व्वेब्भ्यः कामेब्भ्योऽयुञ्जत युक्तेन समश्नवामहा ऽइति तेन युक्तेन सर्व्वान्कामान्त्समाश्नुवत तथैवैतद्यजमान ऽएतꣳ रथꣳ सर्व्वेभ्यः कामेब्भ्यो युङ्क्ते युक्तेन समश्नवा ऽइति तेन युक्तेन सर्व्वान्कामान्त्समश्नुते ॥ ९ ॥ वातहोमैर्य्युनक्ति । प्राणा वै वातहोमाः प्प्राणैरेवैनमेतद्युनक्ति त्रिभिर्य्युनक्ति त्रयो वै प्प्राणाः प्प्राण ऽउदानो व्व्यानस्तैरेवैनमेतद्युनक्त्यधोऽधो धुरमधोऽधो हि धुरं य्योग्ग्यं य्युञ्जन्ति हस्ताब्भ्याꣳ हस्ताब्भ्याꣳ हि योग्ग्यं युञ्जन्ति विपरिक्रामं विपरिक्रामꣳ हि योग्ग्यं युञ्जन्ति ॥ १० ॥ स दक्षिणायुग्ग्यमेवाग्ग्रे युनक्ति । अथ सव्व्यायुग्ग्यमथ दक्षिणाप्प्रष्टिमेवं देवत्रेतरथा मानुषे तं नाभियुञ्ज्या-

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५। (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५। (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५। (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५।

न्नेद्युक्तमभियुनजानीति व्राहनं तु दद्याद्युक्तेन भुनजाऽइति तमुपऽर्य्येव हरन्त्याद्ध्वऽर्य्योरावसथादुपरि ह्येष तमद्ध्वऽर्य्यवे ददाति स हि तेन करोति तं तु दक्षिणानां कालेऽनुदिशेत् ॥ ११ ॥ अथ रुङ्मतीर्ज्जुहोति * । अत्रैष सर्व्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र रुचमैच्छत्तस्मिन्देवा ऽएताभी रुङ्मतीभी रुचमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥ १२ ॥ यद्वेव रुङ्मतीर्ज्जुहोति । प्रजापतेर्व्विस्रस्ताद्रुगुदक्रामत्तं ऽयत्र देवाः समस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेताभी रुङ्मतीभी रुचमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥ १३ ॥ 'यास्ते ऽअग्ने सूर्य्ये रुचः । या वो देवाः सूर्य्ये रुचो, रुचं नो धेहि ब्राह्मणेष्वि'ति रुचꣳ रुचमित्यमृतत्त्वं वै रुगमृतत्त्वमेवास्मिन्नेतद्दधाति तिस्र ऽआहुतीर्ज्जुहोति त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्रुचं दधाति ॥ १४ ॥ अथ व्वारुणीं जुहोति । अत्रैष सर्व्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र व्वरुणो देवता तस्मा ऽएतद्धविर्ज्जुहोति तदेनꣳ हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यते व्वारुण्यर्च्चा स्वेनैवैनमेतदात्मना स्वया देवतया प्रीणाति ॥ १५ ॥ यद्वेव व्वारुणीं जुहोति । प्रजापतेर्व्विस्रस्ता-† द्वीर्य्यमुदक्रामत्तं ऽयत्र देवाः समस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेतया व्वीर्य्यमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति व्वारुण्यर्च्चा क्षत्रं वै व्वरुणो व्वीर्य्यं वै क्षत्रं व्वीर्य्येणैवास्मिन्नेतद्वीर्य्यं दधाति ॥१६॥ 'तत्त्वा[2]

* अत्र शतम् ५१०० ॥

(१) शु० य० सं० अ० १८ कं० ४६–४८ । (२) शु० य० सं० अ० १८ कं० ४९ ।

† "व्वीर्यमु" इति 'क' पुस्तके ।

यामि ब्रह्मणा वन्दमान' ऽइति। तत्त्वा याचे ब्रह्मणा वन्दमान-ऽइत्येत'त्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिरि'ति तदयमाशास्ते यजमानो हविर्भिरित्येत'दहेडमानो वरुणेह बोधी'त्य-क्रुध्यन्नो वरुणेह बोधीत्येत'दुरुशᳮस मा न ऽआयुः प्प्रमोषीरि'त्यात्मनः परिदां वदते ॥ १७ ॥ अथार्क्काश्वमे-धयोः सन्ततीर्जुहोति । अयं वा ऽअग्निरर्क्कोऽसावादित्योऽ-श्वमेधस्तौ सृष्टौ नानैवास्तां तौ देवा ऽएताभिराहु तिभिः समतन्वन्त्समदधुस्तथैवैनावयमेतदेताभिराहुतिभिः सन्तनोति सन्दधाति ॥ १८ ॥ 'स्वर्ण्ण घर्म्मः स्वाहे'ति । असौ वा ऽआदित्यो घर्म्मोऽमुं तदादित्यमस्मिन्नग्नौ प्प्रति-ष्ठापयति ॥ १९ ॥ 'स्वर्ण्णार्क्कः स्वाहे'ति । अयमग्निरर्क्क ऽइमं तदग्निममुष्मिन्नादित्ये प्प्रतिष्ठापयति ॥ २० ॥ 'स्वर्ण्ण शुक्रः स्वाहे'ति । असौ वा ऽआदित्यः शुक्रस्तं पुनरमुत्र दधाति ॥ २१ ॥ 'स्वर्ण्ण ज्योतिः स्वाहे'ति । अयमग्नि-र्ज्योतिस्तं पुनरिह दधाति ॥२२॥ 'स्वर्ण्ण सूर्य्यः स्वाहे'ति । असौ वा ऽआदित्यः सूर्य्योऽमुं तदादित्यमस्य सर्व्वस्योत्तमं दधाति तस्मादेषोऽस्य सर्व्वस्योत्तमः ॥ २३ ॥ पञ्चैता-ऽआहुतीर्जुहोति । पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनावेतत्स-न्तनोति सन्दधाति ॥ २४ ॥ यद्वेवाह । 'स्वर्ण्ण घर्म्मः स्वाहा

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४९ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४९ । (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४९ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० । (५) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० । (६) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० । (७) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० । (८) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० ।

स्वर्णार्कः स्वाहे'त्यस्यैवैताश्न्यग्नेर्नामानि ताश्न्येतत्प्रीणाति तानि हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो ऽएतानेवैतदग्नीन-स्मिन्नग्नौ नामग्राहं दधाति ॥ २५ ॥ पञ्चैता ऽआहुतीर्जुहोति । पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥ २६ ॥ अथाऽत ऽआहुतीनामेवावपनस्य । यां काञ्च ब्राह्मणवतीमाहुतिं विद्यात्तामेतस्मिन्न्काले जुहुयात्कामेभ्यो वा ऽएतः रथं ऽयुङ्क्ते तद्यां काञ्चात्राहुतिं जुहोत्याप्तां ताꣳ सतीञ्जुहोति ॥ २७ ॥ तदाहुः । न जुहुयान्नेदतिरेचयानीति स वै जुहुयादेव कामेभ्यो वा ऽएता ऽआहुतयो हूयन्ते न वै कामानामतिरिक्तमस्ति ॥ २८ ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[ धिष्ण्यनिवापः ]

अथ प्प्रत्येत्य * धिष्ण्यानां काले धिष्ण्यान्निवपति । अग्नय ऽएते यद्धिष्ण्या ऽअग्नीनेवैतच्चिनोति ता ऽएता विशः क्षत्रमयमग्निश्चितः क्षत्रं च तद्विशं च करोत्यमुं पूर्वं चिनोत्यथेमान् क्षत्रं तत्कृत्वा विशं करोति ॥ १ ॥ एक ऽएष भवति । एकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थाꣳ श्श्रियं

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ६. २; कठ० १८. १४, १५, १८; कपिष्ठ० २९. ३, ४; मै० सं० ११. १२. ३; तै० सं० ४. ७. १२, १३।

* का० श्रौ० सू० १८. ६. ७।

करोति बहुव ऽइतरे विशि तद्भूमानं दधाति ॥ २ ॥ पञ्चचितिक ऽएष भवति। एकचितिका ऽइतरे क्षत्रं तद्वीर्य्येणात्यादधाति क्षत्रं विशो वीर्य्यवत्तरं करोत्यूर्द्ध्वमेतं चिनोति क्षत्रं तदूर्द्ध्वं चितिभिश्चिनोति तिरश्च ऽइतरान्क्षत्राय तद्विशमधस्तादुप*निखादिनीं करोति ॥ ३ ॥ ऽउभाभ्यां रुयजुष्मत्या च लोकम्पृणया चैतं चिनोति। लोकम्पृणयैवेमाइक्षत्रमेव तद्वीर्य्येणात्यादधाति क्षत्रं विशो वीर्य्यवत्तरं करोति विशं क्षत्रादवीर्य्यतराम् ॥ ४ ॥ स यदिमाँल्लोकम्पृणयैव चिनोति क्षत्रं। वै लोकम्पृणा क्षत्रं तद्विश्यत्तारं दधात्युभयाँश्चिनोत्यङ्गुरस्य चाग्नेश्चाङ्गुरस्य पूर्व्वानथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुर्ष—यमेवाङ्गुरधिष्ण्यं निवपति तं—तं चिनोत्याग्नीध्रीयं प्रथमं चिनोति तꣳ हि प्प्रथमं निवपति दक्षिणत ऽउदङ्ङासीनस्तस्योक्तो बन्धुः ॥ ५ ॥ तस्मिन्नष्टाविष्टका ऽउपदधाति। अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोति तासामश्मा पृश्निर्न्नवमो नव वै प्प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ द्वौ तानेवास्मिन्नेतद्दधाति यश्चितेऽग्निर्न्निधीयते स दशमो दश वै प्प्राणा मद्ध्यमाग्नीध्रं मद्ध्यतस्तत्प्राणान्दधाति मद्ध्ये ह वा ऽएतत्प्राणाः सन्त ऽइति चेति चात्मानमनुव्युच्चरन्ति ॥ ६ ॥ एकविꣳशतिꣳ होत्रीय ऽउपदधाति। एकविꣳशतिर्वै व परिश्रितस्तस्योक्तो बन्धुरेकादश ब्राह्मणाच्छꣳसिस्य ऽएकादशाक्षरा वै

* 'निषादिनीं' इति 'ग' पुस्तके।

त्रिष्टुप्त्रैष्टुभ ऽइन्द्र ऽऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छꣳस्यष्टावष्टा-
वितरेषु तस्योक्तो बन्धुः ॥७॥ षण्मार्जालीये । षड्वा ऽऋतव-
ऽऋतवः पितरस्तꣳ हैतमृतवः पितरो दक्षिणतः पर्य्यूहिरे
स ऽएषामेष दक्षिणतः स वा ऽइतीममुपदधातीती-
मानित्त्यमुं विशं तत्क्षत्रमभिसम्मुखां करोति ॥ ८ ॥
अथैनाꣳपरिश्रिद्भिः परिश्रयति । आपो वै परिश्रितोऽ-
द्भिरेवैनाँस्तत्परितनोति स वै पर्य्येव निदधाति क्षत्रꣳ
हैता ऽअपां याः खातेन यन्त्यथ हैता विशो यानीमानि
वृथोदकानि स यदमुं खातेन परिश्रयति क्षत्रे तत्क्षत्रं
दधाति क्षत्रं क्षत्रेण परिश्रयत्यथ यदिमान्पर्य्येव निदधाति
विशि तद्विशं दधाति विशा विशं परिश्रयति तेषां वै
यावत्य ऽएव यजुष्मत्यस्तावत्यः परिश्रितो यावत्यो
ह्येवामुष्य यजुष्मत्यस्तावत्यः परिश्रितः क्षत्रायैव तद्विशं
कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति ॥ ९ ॥ अथैषु पुरीषं
निवपति । तस्योक्तो बन्धुस्तूष्णीमनिरुक्ता हि विडथा-
ग्नीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमनुदिशामवेष्टीर्न्निर्वपति दिश-
ऽएषोऽग्निस्ताभ्य ऽएतानि हवीꣳषि निर्वपति तदेना
हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्ग्गृह्यते सा
देवता न सा यस्यै न गृह्यते पञ्च भवन्ति पञ्च हि
दिशः ॥ १० ॥ तदाहुः । दशहविषमेवैतामिष्टिं निर्वपेत्सा
सर्वस्तोमा सर्वपृष्ठा सर्वाणि च्छन्दाꣳसि सर्वा दिशः
सर्व ऽऋतवः सर्वम्वेतदयमग्निस्तदेनꣳ हविषा देवतां
करोति यस्यै वै देवतायै हविर्ग्गृह्यते सा देवता न सा

यस्यै न गृह्यते दश भवन्ति दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्द्दश दिशो-दिशोऽग्निर्द्दश प्प्राणाः प्प्राणा ऽअग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्त्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥ ११ ॥ तत् त्वै देवस्वामेव । एतानि हवीꣳषि निर्व्वपेदेता ह देवताः सुता ऽएतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ता ऽएवैतत्प्रीणाति ता ऽअस्म्मा ऽइष्टाः प्प्रीता ऽएतꣳ सवमनुमन्न्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते यस्म्मै वै राजानो राज्यमनुमन्न्यन्ते स राजा भवति न स यस्म्मै न तद्यदेता देवताः सुता ऽएतेन सवेन यद्वैनमेता देवता ऽएतस्म्मै सवाय सुवते तस्म्मादेता देवस्वः ॥ १२ ॥ ता वै द्विनाम्म्न्यो भवन्ति । द्विनामा वै सवेन सुतो भवति यस्म्मै वै सवाय सूयते येन वा सवेन सूयते तदस्य द्वितीयं नाम ॥ १३ ॥ अष्टौ भवन्ति । अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्त्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥ १४ ॥ तदाहुः । नैतानि हवीꣳषि निर्व्वपेन्नेदतिरेचयानीति तानि वै निर्व्वपेदेव कामेब्भ्यो वा ऽएतानि हवीꣳषि निरुप्प्यन्ते न वै कामानामतिरिक्तमस्ति यद्वै किञ्च पशुपुरोडाशमनु हविर्न्निरुप्प्यते पशावेव स मद्ध्यतो मेधो धीयत ऽउभयानि निर्व्वपत्त्यद्धरस्य चाग्नेश्चाद्धरस्य पूर्व्वमथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुच्चैः पशुपुरोडाशो भवत्त्युपाꣳशवेतानीष्टिर्ह्यनुब्रूहि प्प्रेष्येति पशुपुरोडाशस्याहानुब्रूहि यजेत्येतेषामिष्टिर्हि समानः स्विष्टकृत्समानीडेष्टा दे-

( १ ) शु० य० सं० अ० ९ क० ३९–४० ।

वता भवन्त्यसमवहितꣳ स्विष्टकृते ॥ १५ ॥ अथैनं पूर्वाभिषेकेणाभिमृशति । 'सविता त्वा सवानाꣳ सुवता-मेष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाꣳ राजे'ति ब्राह्मणानेवापोद्धरत्यनाद्यान्करोति ॥ १६ ॥ (C)

## चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

काण्डिकासंख्या ॥ ९७ ॥

### [ अग्नियोजनं कर्म, अग्निविमोचनञ्च ]

अथ प्रातः * प्रातरनुवाकमुपाकरिष्यन् । अग्निं युनक्ति युक्तेन समश्नवा इति तेन युक्तेन सर्वान्कामान्त्समश्नुते तं वै पुरस्तात्सर्वस्य कर्मणो युनक्ति तद्य-त्किञ्चात ऊर्द्ध्वं क्रियते युक्ते तत्सर्वꣳ समाधीयते ॥ १ ॥ परिधिषु युनक्ति । अग्नय एते यत्परिधयोऽग्निभिरेव तदग्निं युनक्ति ॥ २ ॥ स मद्ध्यमं परिधिमुपस्पृश्य । एतद्यजुर्जप'त्यग्निं युनज्मि शवसा घृतेने'ति बलं वै शवोऽग्निं युनज्मि बलेन च घृतेन चेत्येत'द्दिव्यꣳ सुपर्णं वयसा बृहन्तमि'ति दिव्यो वा एष सुपर्णो वयसो बृहन्धूमेन 'तेन वयं गमेम ब्रध्नस्य विष्टपꣳ स्वो रुहाणा अधि नाकमुत्तममि'ति स्वर्गो वै लोको

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा-- का० श० ११. ६. ३ ।

* का० श्रौ० सू० १८. ६. १६ ।

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क ५१ । (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ ।

यस्यै न गृह्यते दश भवन्ति दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो-दिशोऽग्निर्दश प्प्राणाः प्प्राणा ऽअग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥ ११ ॥

तत् त्वै देवस्वामेव । एतानि हवीꣳषि निर्वपेदेता ह देवताः सुता ऽएतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ता ऽएवैतत्प्रीणाति ता ऽअस्मा ऽइष्टाः प्प्रीता ऽएतꣳ सवमनुमन्न्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते यस्म्मै वै राजानो राज्यमनुमन्न्यन्ते स राजा भवति न स यस्म्मै न तद्यदेता देवताः सुता ऽएतेन सवेन यद्वैनमेता देवता ऽएतस्म्मै सवाय सुवते तस्म्मादेता देवस्वः ॥ १२ ॥

ता वै द्विनाम्न्यो भवन्ति । द्विनामा वै सवेन सुतो भवति यस्म्मै वै सवाय सूयते येन वा सवेन सूयते तदस्य द्वितीयं नाम ॥ १३ ॥

अष्टौ भवन्ति । अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्प्रीणाति ॥ १४ ॥

तदाहुः । नैतानि हवीꣳषि निर्व्वपेन्नेदतिरेचयानीति तानि वै निर्वपेदेव कामेभ्यो वा ऽएतानि हवीꣳषि निरुप्प्यन्ते न वै कामानामतिरिक्तमस्ति यद्वै किञ्च पशुपुरोडाशमनु हविर्न्निरुप्प्यते पशावेव स मद्ध्यतो मेधो धीयत ऽउभयानि निर्वपत्यद्धरस्य चाग्नेश्चाद्धरस्य पूर्वमथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुच्चैः पशुपुरोडाशो भवत्युपाꣳश्वेतानीष्टिर्ह्यनुब्रूहि प्प्रेष्येति पशुपुरोडाशस्याहानुब्रूहि यजेत्येतेषामिष्टिर्हि समानः स्विष्टकृत्समानीडेष्टा दे-

( १ ) शु० य० सं० अ० ९ क० ३९–४० ।

वता भवन्त्यसमवहितᳬ स्विष्टकृते ॥ १५ ॥ अथैनं पूर्वाभिषेकेणाभिमृशति । 'सविता[1] त्वा सवानाᳬ सुवतामेष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाᳬ राजे'ति ब्राह्मणानेवापोद्धरत्यनाद्यान्करोति ॥ १६ ॥ (C)

## चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥
काण्डिकासंख्या ॥ ९७ ॥

[ अग्नियोजनं कर्म, अग्निविमोचनश्च ]

अथ प्रातः * प्रातरनुवाकमुपाकरिष्यन् । अग्निं युनक्ति युक्तेन समश्नवा इति तेन युक्तेन सर्वान्कामान्समश्नुते तं वै पुरस्तात्सर्वस्य कर्म्मणो युनक्ति तद्यत्किञ्चात ऊर्द्ध्वं क्रियते युक्ते तत्सर्वᳬ समाधीयते ॥ १ ॥ परिधिषु युनक्ति । अग्नय एते यत्परिधयोऽग्निभिरेव तदग्निं युनक्ति ॥ २ ॥ स मध्यमं परिधिमुपस्पृश्य । एतद्यजुर्जप'त्यग्निं[1] युनज्मि शवसा घृतेने'ति बलं वै शवोऽग्निं युनज्मि बलेन च घृतेन चेत्येत'द्दिव्यᳬ[2] सुपर्णं वयसा बृहन्तमि'ति दिव्यो वा एष सुपर्णो वयसो बृहन्धूमेन 'तेन[3] वयं गमेम ब्रध्नस्य विष्टपᳬ स्वो रुहाणा अधि नाकमुत्तममि'ति स्वर्ग्गो वै लोको

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा-- का० श० ११. ६. ३ ।

* का० श्रौ० सू० १८. ६. १६ ।

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ । ( ३ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ ।

नाकस्तेन वयं गमेम ब्रध्नस्य विष्टपꣳ स्वर्ग्गं लोकꣳ रोहन्तोऽधिनाकमुत्तममित्येतत् ॥ ३ ॥ अथ दक्षिणे । 'इमौ ते पक्षावजरौ पतत्रिणौ याभ्याꣳ रक्षाꣳस्यपहꣳस्यग्ने । ताभ्यां पतेम सुकृतामु लोकं यत्र ऽऋषयो जग्मुः प्रथमजाः पुराणा' ऽइत्यमूनेतदृषीनाह ॥ ४ ॥ अथोत्तरे । 'इन्दुर्दक्षः श्येन ऽऋतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युरि'त्यमृतं वै हिरण्यममृतपक्षः शकुनो भर्त्तेत्येत'न्महान्त्सधस्थे ध्रुव ऽआ निषत्तो नमस्तेऽअस्तु मा मा हिꣳसी'रित्यात्मनः परिदां वदते ॥ ५ ॥ तद्यन्मद्ध्यमं यजुः । स ऽआत्माथ ये ऽअभितस्तौ पक्षौ तस्मात्ते पक्षवती भवतः पक्षौ हि तौ ॥ ६ ॥ त्रिभिर्युनक्ति । त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्युनक्ति ॥ ७ ॥ अथ राजानमभिषुत्याग्नौ जुहोति । एष वै स सव ऽएतद्वै तत्सूयते यमस्मै तमेता देवताः सवमनुमन्यन्ते याभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै न तद्यदग्नौ जुहोति तदग्निमभिषिञ्चति सोऽस्यैष दैवऽआत्मा सोमाभिषिक्तो भवत्यमृताभिषिक्तोऽथ भक्षयति तदात्मानमभिषिञ्चति सोऽस्यायमात्मा सोमाभिषिक्तो भवत्यमृताभिषिक्तः ॥ ८ ॥ अग्नौ हुत्वाथ भक्षयति । दैवो वा ऽअस्यैष ऽआत्मा मानुषोऽयं देवा ऽउ वा-

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ५२ । ( २ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ५२ । ( ३ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ५३ ।

ऽअग्नेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ हुत्वाथ भक्षयति ॥ ९ ॥ अथैनं विमुञ्चति । आप्त्वा तं कामं ऽयस्मै कामायैनं ऽयुङ्क्ते यज्ञायज्ञियथ्ठं स्तोत्रमुपाकरिष्यन्त्स्वर्ग्गो वै लोको यज्ञायज्ञियमेतस्य वै गत्त्या ऽएनं ऽयुङ्क्ते तदाप्त्वा तं कामं ऽयस्मै कामायैनं ऽयुङ्क्ते ॥१०॥ तं वै पुरस्तात्स्तोत्रस्य विमुञ्चति । स यदुपरिष्टात्स्तोत्रस्य विमुञ्चेत्पराङ् हैतछ स्वर्ग्गं लोकमतिप्प्रणश्येदथ यत्पुरस्तात्स्तोत्रस्य विमुञ्चति तत्सम्प्रति स्वर्ग्गं लोकमाप्त्वा विमुञ्चति ॥ ११ ॥ परिधिषु विमुञ्चति । परिधिषु ह्येनं ऽयुनक्ति यत्र वाव योग्ग्यं ऽयुञ्जन्ति तदेव तद्विमुञ्चन्ति ॥१२॥ स सन्ध्योरुपस्पृश्य । *एते यजुषी जपति तथा द्वे यजुषी त्रीन्परिधीननुविभवतो '[1]दिवो मूर्द्धासि पृथिव्व्या नाभिरि'ति दक्षिणे '[2]विश्श्वस्य मूर्द्धन्नधि तिष्ठसि श्रित' ऽइत्युत्तरे मूर्द्धवतीब्भ्यां मूर्द्धा ह्यस्यैषोऽप्सुमतीब्भ्यामग्नेरेतद्वैश्श्वानरस्य स्तोत्रं यज्ञायज्ञियछ शान्तिर्वा ऽआपस्तस्मादप्सुमतीब्भ्याम् ॥ १३ ॥ द्वाब्भ्यां विमुञ्चति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्त्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्विमुञ्चति त्रिभिर्युनक्ति तत्पञ्च पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्त्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ १४ ॥ तछ हैके । प्रायणीय ऽएवातिरात्रे युञ्जन्त्युदयनीये विमुञ्चन्ति सथ्ठंस्थारूपं वा ऽएतद्यद्विमोचनं किं पुरा

* 'एने यजुषी' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ५४ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ५५ ।

सꣳस्थायै सꣳस्थारूपं कुर्व्वामेति न तथा कुर्य्यादहरहर्व्वाऽएष यज्ञस्तायतेऽहरहः सन्तिष्ठतेऽहरहरेनꣳ स्वर्ग्गस्य लोकस्य गत्यै युङ्क्तेऽहरहरेनेन स्वर्ग्गं लोकं गच्छति तस्मादहरहरेव युञ्ज्यादहरहर्व्विमुञ्चेत् ॥ १५ ॥ अथो यथा प्प्रायणीयेऽतिरात्रे । सामिधेनीरनूच्य ब्रूयादुदयनीयऽएवातोऽनुवक्तास्मीति तादृक्तत्तस्मादहरहरेव युञ्ज्यादहरहर्व्विमुञ्चेत् ॥ १६ ॥ तद्धैतच्छाण्डिल्यः । कङ्कतीयेभ्योऽहरहः कर्म्म प्प्रदिश्य प्प्रवव्राजाहरहरेव वो युनजानहरहर्व्विमुञ्चानिति तस्मादहरहरेव युञ्ज्यादहरहर्व्विमुञ्चेत् ॥ १७ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[ पयोव्रतादिमीमांसा ]

अथातः पयोव्रततायै । पयोव्रतो दीक्षितः स्याद्देवेभ्यो ह वा ऽअमृतमपचक्राम ॥ १ ॥ ते होचुः । श्रमेण तपसेदमन्विच्छामेति तच्छ्रमेण तपसान्वैच्छꣳस्ते दीक्षित्वा पयोव्रता ऽअभवन्नेतद्धै तपो यो दीक्षित्वा पयोव्रतोऽसत्तस्य घोषमाशुश्रुवुः ॥ २ ॥ ते होचुः । नेदीयो वै भवति भूयस्तप ऽउपायामेति ते त्रीन्स्तनानुपेयुस्तत्परादद‍ृशुः ॥ ३ ॥ ते होचुः । नेदीयो

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ६. ४; कठ० १८. १४, १५, १८; कपिष्ठ० २९. ३. ४; मै० सं० ११. १२. ३; तै० सं० ४. ७. १२, १३ ।

वै भवति भूयस्तप ऽउपायामेति ते द्वौ स्तना ऽउपेयुस्तन्नेदीयसः परादद्दृशुः ॥ ४ ॥ ते होचुः । नेदीयो वै भवति भूयस्तप ऽउपायामेति त ऽएकꣳ स्तनमुपेयुस्तदुधिजगाम न त्वभिपत्तुꣳ शेकुः ॥ ५ ॥ ते होचुः । अधि वा ऽअगन्न त्वभिपत्तुꣳ शक्नुमः सर्वं तप ऽउपायामेति त ऽउपवसथेऽनाशकमुपेयुरेतद्वै सर्वं तपो यदुनाशकस्तस्मादुपवसथे नाश्नीयात् ॥ ६ ॥ तत्प्रातरभिपद्य । अभिषुत्याग्नावजुहवुस्तदग्नावमृतमदधुः सर्वेषामु हैष देवानामात्मा यदग्निस्तद्यदग्नावमृतमदधुस्तदात्मन्नमृतमदधत ततो देवा ऽअमृता ऽअभवन् ॥ ७ ॥ तद्यत्तदमृतꣳ सोमः सः । तदद्यापि यजमानः श्रमेण तपसान्विच्छति स दीक्षित्वा पयोव्रतो भवत्येतद्वै तपो यो दीक्षित्वा पयोव्रतोऽसत्तस्य घोषमाश्रृणोतीत्यहे क्रय ऽइति ॥ ८ ॥ स त्रीन्त्स्तनानुपैति । तत्परापश्यति स द्वौ स्तना ऽउपैति तन्नेदीयसः परापश्यति स ऽएकꣳ स्तनमुपैति तदुधिगच्छति न त्वभिपत्तुꣳ शक्नोति स ऽउपवसथेऽनाशकमुपैत्येतद्वै सर्वं तपो यदुनाशकस्तस्मादुपवसथे नाश्नीयात् ॥ ९ ॥ तत्प्रातरभिपद्य । अभिषुत्याग्नौ जुहोति तदग्नावमृतं दधात्यथ भक्षयति तदात्मन्नमृतं धत्ते सोऽमृतो भवत्येतद्वै मनुष्यस्यामृतत्वं यत्सर्वमायुरेति तथो हानेनात्मना सर्वमायुरेति ॥ १० ॥ अग्नौ हुत्वाथ भक्षयति । दैवो वा ऽअस्यैष ऽआत्मा मानुषोऽयं देवा ऽउ वा ऽअग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ हुत्वाथ भक्षयति

॥ ११ ॥ अथातः समिष्टयजुषामेव मीमांसा । देवाश्चासुराश्चोभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दायमुपेयुर्वाचमेव सत्यानृते सत्यं चैवानृतं च त उभय एव सत्यमवदन्नुभयेऽनृतं ते ह सदृशं वदन्तः सदृशा एवासुः ॥ १२ ॥ ते देवा उत्सृ*ज्यानृतम् । सत्यमन्वालेभिरेऽसुरा उ होत्सृज्य सत्यमनृतमन्वालेभिरे ॥ १३ ॥ तद्धेदम् सत्यमीक्षाञ्चक्रे । यदसुरेष्वास देवा वा उत्सृज्यानृतम् सत्यमन्वालप्सत हन्त तदयानीति तद्देवानाजगाम ॥ १४ ॥ अनृतमु हेक्षाञ्चक्रे । यद्देवेष्वासासुरा वा उत्सृज्य सत्यमनृतमन्वालप्सत हन्त तदयानीति तदसुरानाजगाम ॥ १५ ॥ ते देवाः । सर्वम् सत्यमवदन्त्सर्वमसुरा अनृतं ते देवा आसक्ति सत्यं वदन्त ऐषावीरतरा इवासुरनाढ्यतरा इव तस्मादु हैतद्य आसक्ति सत्यं वदत्यैषावीरतर इवैव भवत्यनाढ्यतर इव स ह त्वेवान्ततो भवति देवा ह्येवान्ततो भवन् ॥ १६ ॥ अथ हासुराः । आसक्त्यनृतं वदन्त ऊष इव पिपिसुराढ्या इवासुस्तस्मादु हैतद्य आसक्त्यनृतं वदत्यूष इवैव पिस्यत्याढ्य इव भवति परा ह त्वेवान्ततो भवति परा ह्यसुरा अभवन् ॥ १७ ॥ तद्यत्तत्सत्यम् । त्रयी सा विद्या ते देवा अब्रुवन्यज्ञं कृत्वेदम् सत्यं तनवामहा इति ॥ १८ ॥ ते दीक्षणीयान्निरवपन् । तदु हासुरा अनुबुबुधिरे यज्ञं वै कृत्वा तद्देवाः सत्यं

* 'ज्यानृतम्' इति 'ग' पुस्तके लभ्यते ।

तन्वते प्रेत तदाहरिष्यामो यदस्माकं तत्रेति तस्य समिष्टयजुरहुतमासाथाजग्मुस्तस्मात्तस्य यज्ञस्य समिष्टयजुर्न्न जुह्वति ते देवा ऽअसुरान्प्रतिदृश्य समुल्लुप्प्य यज्ञमन्यत्कर्त्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनः प्रेयुः ॥ १९ ॥ तेषु प्रेतेषु । प्रायणीयं निरवपँस्तदु हासुरा ऽअन्न्वेव बुबुधिरे तस्य * शंय्योरुक्तमासाथाजग्मुस्तस्मात्स यज्ञः शंय्वन्तस्ते देवा ऽअसुरान्प्रतिदृश्य समुल्लुप्प्य यज्ञमन्यदेव कर्त्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः ॥ २० ॥ तेषु प्रेतेषु । राजानं क्रीत्वा पर्य्युह्याथास्मा ऽआतिथ्यꣳ हविर्न्निरवपँस्तदु हासुरा ऽअन्न्वेव बुबुधिरे तस्येडोपहूतासाथाजग्मुस्तस्मात्स यज्ञ ऽइडान्तस्ते देवा ऽअसुरान्प्रतिदृश्य समुल्लुप्प्य यज्ञमन्यदेव कर्त्तुं दध्रिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः ॥ २१ ॥ तेषु प्रेतेषु । उपसदोऽतन्न्वत ते तिस्र ऽएव सामिधेनीरनूच्य देवता ऽएवायजन्न प्रयाजान्नानुयाजानुभयतो यज्ञस्योद्सादयन्भूयिष्ठꣳ हि तत्रात्वरन्त तस्मादुपसत्सु तिस्र ऽएव सामिधेनीरनूच्य देवता ऽएव यजति न प्रयाजान्नानुयाजानुभयतो यज्ञस्योत्सादयति ॥ २२ ॥ त ऽउपवसथेऽग्नीषोमीयं पशुमालेभिरे । तदु हासुरा ऽअन्न्वेव बुबुधिरे तस्य समिष्टयजूꣳष्यहुतान्न्यासुरथाजग्मुस्तस्मात्तस्य पशोः समिष्टयजूꣳषि न जुह्वति ते देवा ऽअसुरान्न्प्रतिदृश्य समुल्लुप्प्य यज्ञमन्न्यदेव कर्त्तुं दध्रिरेऽ-

* 'शम्य्योरुक्तम्' इति 'ग-ज' पुस्तकयोर्दृश्यते ।

न्न्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्प्रेयुः ॥ २३ ॥ तेषु प्प्रेतेषु । प्रातः-प्प्रातः सवनमतन्न्वत तदु हासुरा ऽअन्न्वेव बुबुधिरे तस्यैतावत्कृतमास यावत्प्रातःसवनमथाजग्मुस्ते देवा-ऽअसुरान्प्रति दृश्श्य समुल्लुप्प्य यज्ञमन्न्यदेव कर्त्तुं दध्रिरेऽन्न्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्प्रेयुः ॥ २४ ॥ तेषु प्प्रेतेषु । माध्यन्दिनꣳ सवनमतन्न्वत तदु हासुरा ऽअ-न्न्वेव बुबुधिरे तस्यैतावत्कृतमास यावन्माध्यन्दिनमथा-जग्मुस्ते देवा ऽअसुरान्प्रतिदृश्श्य समुल्लुप्प्य यज्ञमन्न्यदेव कर्त्तुं दध्रिरेऽन्न्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्प्रेयुः ॥ २५ ॥ तेषु प्प्रेतेषु । सवनीयेन पशुनाचरँस्तदु हासुरा ऽअन्न्वेव बुबुधिरे तस्यैतावत्कृतमास यावदेतस्य पशोः क्रियतेऽ-थाजग्मुस्ते देवा ऽअसुरान्प्रतिदृश्श्य समुल्लुप्प्य यज्ञमन्न्य-देव कर्त्तुं दध्रिरेऽन्न्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्प्रेयुः ॥ २६ ॥ तेषु प्प्रेतेषु । तृतीयसवनमतन्न्वत तत्समस्स्था*पयन्न्यत्स-मस्स्थापयँस्तत्सर्वꣳ सत्त्यमाप्नुवँस्ततोऽसुरा ऽअपपुप्लुविरे ततो देवा ऽअभवन्न्परासुरा भवत्यात्मना परास्य द्विषन्न्भ्रातृव्व्यो भवति य ऽएवं वेद ॥ २७ ॥ ते देवा-ऽअब्रुवन् । ये न ऽइमे यज्ञाः सामि सꣳस्थिता यानि-मान्न्विजहतोऽगामोप तज्जानीत यथेमान्त्सꣳस्थापयामेति तेऽब्रुवँश्चेतयद्ध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदि-च्छत यथेमान्न्यज्ञान्त्सꣳस्थापयामेति ॥ २८ ॥ ते चेतय-मानाः । एतानि समिष्टयजूꣳष्ष्यपश्श्यँस्तान्न्यजुहवुस्तैरेता-

* 'पयन्न्यत्समस्स्था' पाठोऽयं 'क' पुस्तके नास्ति ।

न्न्यज्ञान्त्समस्त्थापयञ्यत्त्समस्त्थापयँस्तस्म्मात्त्सꣳस्थितयजूꣳष्यथ यत्त्समयजँस्तस्म्मात्त्समिष्टयजूꣳषि ॥ २९ ॥ ते वा ऽएते नव यज्ञाः । नवैतानि समिष्टयजूꣳषि तद्य-देतानि जुहोत्त्येतान्नेवैतद्यज्ञान्त्सꣳस्त्थापयत्त्युभयानि जुहो-त्यङ्कुरस्य चाग्नेश्चाङ्कुरस्य पूर्वाण्ण्यथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुः ॥ ३० ॥ द्वे * ऽअग्नेर्ज्जुहोति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्त्यस्य मात्रा तावतैवैतद्यज्ञꣳ सꣳस्त्थापय'तीष्टो यज्ञो भृगुभिरिष्टो ऽअग्निराहुतः पिपर्त्तु न' ऽइति ॥३१॥ तान्न्युभयान्न्येकादश सम्पद्यन्ते । एकाद-शाक्षरा त्रिष्टुब्वीर्य्यं त्रिष्टुब्वीर्य्यमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति ॥ ३२ ॥ यद्वेवैकादश । एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्प्त्रैष्टुभ-ऽइन्द्र ऽइन्द्रो यज्ञस्यात्त्मेन्द्रो देवता तद्य ऽएव यज्ञस्यात्त्मा या देवता तस्मिन्नेवैतद्यज्ञमन्ततः प्प्रतिष्ठापयति ॥ ३३ ॥ [ अर्धप्रपाठकः ५० ॥ ] समिष्टयजूꣳषि हुत्त्वावभृथं यन्ति । अवभृथादुदेत्त्योदयनीयेन चरित्त्वानूबन्ध्यस्य पशुपुरोडाश-मनु देविकानाꣳ हवीꣳषि निर्वपति ॥ ३४ ॥ एतद्वै प्प्रजापतिः । प्राप्प्य राद्धिवामन्न्यत स दिक्षु प्प्रतिष्ठायेदꣳ सर्वं दधद्विदधदतिष्ठद्यद्दधद्विदधदतिष्ठत्तस्म्माद्धाता तथै-वैतद्यजमानो दिक्षु प्प्रतिष्ठायेदꣳ सर्वं दधद्विदधत्तिष्ठति ॥ ३५ ॥ यद्वेवैतानि हवीꣳषि निर्वपति । दिश ऽएषोऽ-ग्निस्ता ऽउ ऽएवामूः पुरस्ताद्दर्भस्तम्बं च लोगेष्टका-

* का० श्रौ० सू० १६. ६. १९ ।
( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ५६, ५७ ।

श्चोपदधाति ताः प्प्राणभृतः प्प्रथमायां चितौ सर्वैव द्वितीया सर्वा तृतीया सर्वा चतुर्त्थ्यथ पञ्चम्म्यै चितेरसपत्ना नाकसदः पञ्चचूडास्ता ऽऊर्द्ध्वा ऽउत्क्रामन्त्यऽआयँस्ताब्भ्यः प्प्रजापतिरबिभेत्सर्वं व्वा ऽइदमिमाः पराच्च्योऽत्त्येष्यन्तीति ता धाता भूत्वा पर्य्यगच्छत्तासु प्प्रत्यतिष्ठत् ॥ ३६ ॥ स यः स धातासौ स ऽआदित्त्यः । अथ यत्तद्दिशां परमं क्रान्तमेतत्तद्यस्म्मिन्नेष ऽएतत्प्रतिष्ठितस्तपति ॥ ३७ ॥ स यः स धातायमेव स धात्रः । द्वादशकपालः पुरोडाशो द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्प्रजापतिः प्प्रजापतिर्द्धाताथ यत्तद्दिशां परमं क्रान्तमेतानि तानि पूर्वाणि हवीᳬंष्यनुमत्त्यै चरू राकायै चरुः सिनीवाल्यै चरुः कुहूव्यै चरुस्तद्यदेतानि निर्व्वपति यदेव तद्दिशां परमं क्रान्तं तस्म्मिन्नेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति तद्यः सर्वं जुहोत्त्येतस्यैव कृत्स्नतायै ॥ ३८ ॥ ता वा ऽएता देव्व्यः । दिशो ह्येताश्छन्दाᳬंसि वै दिशश्छन्दाᳬंसि देव्व्योऽथैष कः प्प्रजापतिस्तद्यद्देव्व्यश्च कश्च तस्म्माद्देविकाः पञ्च भवन्ति पञ्च हि दिशः ॥ ३९ ॥ तदाहुः । नैतानि हवीᳬंषि निर्व्वपेन्नेदतिरेचयानीति तानि वै निर्व्वपेदेव कामेब्भ्यो वा ऽएतानि हवीᳬंषि निरुप्प्यन्ते न वै कामानामरिक्तमस्ति यद्वै किञ्च पशुपुरोडाशमनु हविर्न्निरुप्प्यते पशावेव स मद्ध्यतो मेधो धीयत ऽउभयानि निर्व्वपत्त्यद्धुरस्य चाग्नेश्चाद्धुरस्य पूर्वमथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुच्चैः पशुपुरोडाशो भवत्त्युपाᳬं-

श्वेतानीष्टिर्ह्यनुब्रूहि प्प्रेष्येति पशुपुरोडाशस्याह्वानुब्रूहि यजेत्येतेषामिष्टिर्हि समानः स्विष्टकृत्समानीडा ॥ ४० ॥ तस्य वा ऽएतस्य पशोः। जुह्वति समिष्टयजूᳬंष्यवभ्य-वयन्ति हृदयशूलेनावभृथᳬं सᳬंस्था ह्येष पशुर्हृदय-शूलेन चरित्वा ॥ ४१ ॥ प्रत्येत्य वैश्वकर्म्मणानि जुहोति । विश्वानि कर्म्माण्ययमग्निस्तान्यस्यात्र सर्वाणि कर्म्माणि कृतानि भवन्ति तान्येतत्प्रीणाति तानि हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो विश्वकर्म्मायमग्नि-स्तमेवैतत्प्रीणाति ॥४२॥ यद्वेव * वैश्वकर्म्मणानि जुहोति। प्रायणं च ह्याग्नेरुदयनं च सावित्राणि प्प्रायणं वैश्व-कर्म्मणान्युदयनᳬं स यत्सावित्राण्येव जुहुयान्न वैश्वकर्म्म-णानि यथा प्प्रायणमेव कुर्य्यान्नोदयनं तादृक्तदथ यद्वैश्व-कर्म्मणान्येव जुहुयान्न सावित्राणि यथोदयनमेव कुर्य्यान्न प्प्रायणं तादृक्तदुभयानि जुहोति प्प्रायणं च तदुदयनं च करोति ॥ ४३ ॥ अष्टावमूनि भवन्ति। एवमिमानि तद्यथा प्प्रायणं तथोदयनं करोति स्वाहाकारोऽमीषां नवमो भवत्येवमेषां तद्यथा प्प्रायणं तथोदयनं करोत्या-हुतिरमीषां दशमी भवत्येवमेषां तद्यथा प्प्रायणं तथोदयनं करोति सन्ततां तत्राहुतिं जुहोति रेतो वै तत्र यज्ञो रेतसोऽविच्छेदाय स्रुवेणेह स्वाहाकारं निरुक्तᳬं हि रेतो जातं भवति ॥ ४४ ॥ '[1]यदाकूतात्। समसुस्रोद्धृदो वा

* का० श्रौ० सू० १८. ६. २२ ।
( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ५८ ।

मनसो वा सम्भृतं चक्षुषो वेत्येतस्माद्ध्येतत्सर्वस्मादग्रे कर्म्म समभव'त्तदनु प्रेतं सुकृतामु लोकं यत्र ऋषयो जग्मुः प्रथमजाः पुराणा' इत्यमूनेतदृषीनाह ॥ ४५ ॥ 'एतꣳ सधस्थम्। परि ते ददामी'ति स्वर्ग्गो वै लोकः सधस्थस्तदेनꣳ स्वर्ग्गाय लोकाय परिददाति 'यमावहाच्छेवधिं जातवेदाः। अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो ऽअत्र तꣳ स्म जानीत परमे व्योमन्नि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ ४६ ॥ 'एतं जानाथ। परमे व्योमन्देवाः सधस्था विद रूपमस्य। यदा गच्छात्पथिभिर्द्देवयानैरिष्टापूर्त्ते कृणवाथाविरस्मा' इति यथैव यजुस्तथा बन्धु'रुद्बुध्यस्वाग्ने, येन वहसी'ति तयोरुक्तो बन्धुः ॥४७॥ 'प्रस्तरेण परिधिना। स्रुचा वेद्या च बर्हिषा। ऋचेमं यज्ञं नो नय स्वर्द्देवेषु गन्तव' इत्येतैर्न्नो यज्ञस्य रूपैः स्वर्ग्गं लोकं गमयेत्येतत् ॥ ४८ ॥ 'यद्दत्तं यत्परादानम्। यत्पूर्त्तं याश्च दक्षिणाः। तदग्निर्वैश्वकर्म्मणः स्वर्द्देवेषु नो दधदि'ति यच्चैव सम्प्रति दद्मो यच्चासम्प्रति तन्नोऽयमग्निर्वैश्वकर्म्मणः स्वर्ग्गे लोके दधात्वित्येतत् ॥ ४९ ॥ 'यत्र धारा ऽअनपेताः। मधोर्घृतस्य च याः। तदग्निर्वैश्वकर्म्मणः स्वर्द्देवेषु नो दधदि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ ५० ॥ अष्टौ वैश्वकर्म्मणानि जुहोति। अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ५८। (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ५९। (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ५९। (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ६१, ६०। (५) शु० य० सं० अ० १८ क० ६२। (६) शु० य० सं० अ० १८ क० ६३। (७) शु० य० सं० अ० १८ क० ६४। (८) शु० य० सं० अ० १८ क० ६५।

मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ॥ ५१ ॥ वैश्वकर्म्मणानि हुत्वा नाम करोति । यदा वै सर्वः कृत्स्नो जातो भवत्यथ नाम कुर्वन्त्यत्र वा ऽएष सर्वः कृत्स्नो जातो भवति ॥ ५२ ॥ नाम कृत्वाथैनमुपतिष्ठते । सर्वेण वा ऽएष ऽएतमात्मना चिनोति स यदेतामत्रात्मनः परिदां न वदेतात्र हैवास्यैष ऽआत्मानं वृञ्जीताथ यदेतामत्रात्मनः परिदां वदते तथो हास्यैष ऽआत्मानं न वृङ्क्ते 'ये ऽअग्नयः पाञ्चजन्न्या ऽअस्यां पृथिव्व्यामधि । तेषामसि त्वमुत्तमः प्र नो जीवातवे सुवे'ति ये के चाग्नयः पञ्चचितिका ऽअस्यां पृथिव्व्यामधि तेषामसि त्वꣳ सत्तमः प्रो ऽअस्मान् जीवनाय सुवेत्येतदनुष्टुभा वाग्वा ऽअनुष्टुब्वागु सर्वाणि च्छन्दाꣳसि सर्वैरेवास्मा ऽएतच्छन्दोभिर्न्निह्नुत ऽउपस्त्थायाग्निꣳ समारोह्य निर्म्मत्थ्योदवसानीयया यजते ॥ ५३ ॥ * अथ मैत्रावरुण्ण्या पयस्यया यजते । देवत्रा वा ऽएष भवति य ऽएतत्कर्म्म करोति दैवम्वेतन्मिथुनं यन्मित्रावरुणौ स यदेतयानिष्ट्वा मानुष्यां चरेत्प्रत्यवरोहः स यथा दैवः सन्मानुषः स्यात्तादृक्तदथ यदेतया मैत्रावरुण्ण्या पयस्यया यजते दैवमेवैतन्मिथुनमुपेत्येतयेष्ट्वा कामं ऽयथा प्रतिरूपं चरेत् ॥ ५४ ॥ यद्वेवैतया मैत्रावरुण्ण्या पयस्यया यजते । प्रजापतेर्व्विस्रस्ताद्रेतः परापतत्तं ऽयत्र देवाः समस्कुर्वंस्तदस्मिन्नेतया मैत्रा-

( १ ) शु० य० सं० अ० १८ क० ६७

* अत्र शतम् ५१०० ॥

वरुण्ण्या पयस्यया रेतोऽदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥५५॥
स यः स प्प्रजापतिर्व्व्यस्रꣳसत । अयमेव स योऽयमग्नि-
श्चीयतेऽथ यदस्म्मात्तद्रेतः परापतदेषा सा पयस्या
मैत्रावरुणी भवति प्प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्प्राणोदाना ऽउ
वै रेतः सिक्तं विकुरुतः पयस्या भवति पयो हि रेतो
यज्ञो भवति यज्ञो ह्येव यज्ञस्य रेत ऽउपाꣳशु भवत्युपाꣳशु
हि रेतः सिच्च्यतेऽन्ततो भवत्यन्ततो हि रेतो धीयते ॥५६॥
तस्यै वाजिनेन चरन्ति । तस्म्मिन्दक्षिणां दधाति तूपरौ
मिथुनौ दद्यादित्य*भ्याज्ञायेनैव मन्त्र ऽइति ह स्म्माह
माहित्थिः स्रुवत्यु हैषाग्निचित ऽआहुतिः सोमाहुतिर्य्या-
मनिष्टके जुहोति ॥ ५७ ॥ स स्वयमातृण्णा ऽएवो-
पदधीत । इमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा ऽइम ऽउ लोका-
ऽएषोऽग्निश्चितः ॥ ५८ ॥ ऋतव्व्या ऽएवोपदधीत ।
संवत्सरो वा ऽऋतव्व्याः संवत्सर ऽएषोऽग्निश्चितः
॥ ५९ ॥ विश्श्वज्ज्योतिष ऽएवोपदधीत । एता वै
देवता विश्श्वज्ज्योतिष ऽएता ऽउ देवता ऽएषोऽ-
ग्निश्चितः ॥ ६० ॥ पुनश्चितिमेवोपदधीत । पुनर्य्यज्ञो
हैष ऽउत्तरा हैषा देवयज्ज्या पुनर्य्यज्ञमेवैतदुपधत्त ऽउत्तरा-
मेव देवयज्ज्यामुप हैनं पुनर्य्यज्ञो नमतीति न तथा कुर्य्याद्यो
वाव चितेऽग्निर्न्निधीयते तामेवेष्टकामेष सर्वोऽग्निरभि-
सम्पद्यते तद्यदग्नौ जुहोति तदेवास्य यथा सर्वस्म्मिञ्छा-
ण्डिलेऽग्नौ सञ्चिते पक्षपुच्छवत्याहुतयो हुताः स्युरेवमस्यैता-

---

* 'क' पुस्तके 'भ्याग्न्यायेनैव' इत्येव लभ्यते ।

ऽआहुतयो हुता भवन्ति ॥ ६१ ॥ सर्वाणि वा ऽएष भूतानि । सर्वान्देवान्गर्ब्भी भवति योऽग्निं बिभर्त्ति स योऽसंवत्सरभृतं चिनुत ऽएतानि ह स सर्वाणि भूतानि गर्ब्भं भूतं निर्हते यो ह्येव मानुषं गर्ब्भं निर्हन्ति तन्न्वेव परिचक्षतेऽथ किं य ऽएतं देवो ह्येष नासंवत्सरभृतस्यर्त्विजा भवितव्यमिति ह स्माह वात्स्यो नेदस्य देवरेतसस्य निर्हण्यमानस्य मेद्यसानीति ॥ ६२ ॥ षण्मास्यमन्तमं चिन्न्वीतेत्याहुः । षण्मास्या वा ऽअन्तमा गर्ब्भा जाता जीवन्तीति स यद्यसंवत्सरभृते महदुक्थꣳ शꣳसेदृगशीतीः शꣳसेदुसर्वं वै तद्यदुसंवत्सरभृतोऽसर्वं तद्यदृगशीतयो विकृष्टं त्वेनꣳ स भूयो विकर्षेद्यदि चैव संवत्सरभृतः स्याद्यदि चासंवत्सरभृतः सर्वमेव महदुक्थꣳ शꣳसेत् ॥ ६३ ॥ अथ ह शाण्डिल्यायनः प्राच्यां जगाम । तꣳ ह दैयाम्पातिरुवाच शाण्डिल्यायन कथमग्निश्चेतव्यो ग्लायामोऽह संवत्सरभृतायाग्निमु चिकीषामह ऽइति ॥ ६४ ॥ स होवाच । * काममन्न्वा ऽएनꣳ स चिन्न्वीत येन पुरा संवत्सरं भृतः स्यात्तꣳ ह्येव तं भृतꣳ सन्तञ्चिनुत ऽइति ॥ ६५ ॥ काममन्वेवैनꣳ स चिन्न्वीत । यः संवत्सरमभिषविष्यन्त्स्यादेष वा ऽएनं प्रत्यक्षमन्नेन बिभर्त्येताभिराहुतिभिः ॥ ६६ ॥ काममन्वेवैनꣳ स चिन्न्वीत । यः संवत्सरमग्निहोत्रं जुहुयाद्विभर्त्ति वा ऽएनमेष योऽग्निहोत्रं जुहोति ॥ ६७ ॥

---

* 'कामं न्वा' इति 'ग—ज' पुस्तकयोः ।

कामम्न्वेवैनᳬ स चिन्न्वीत । यᳬ संवत्सरं जातᳬ स्या-
त्प्राणो वा ऽअग्निस्तमेतद्भिभर्त्यथ ह वै रेतᳬ सिक्तं
प्राणोऽन्न्ववरोहति तद्विन्दते तद्यज्जातं-जातं विन्दते
तस्म्माज्जातवेदास्तस्म्मादुप्प्येवंविक्कामᳬ सद्योभूतं चि-
न्न्वीत यदु ह वा ऽएवंविपिबति वा पाययति वा
तदेवास्य यथा सर्व्वस्मिञ्छाण्डिलेऽग्नौ सञ्चिते पक्ष-
पुच्छवत्याहुतयो हुताᳬ स्युरेवमस्यैता ऽआहुतयो हुता
भवन्ति ॥ ६८ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

*

[ चित्युपस्थानम् ]

इन्द्र ऽएतत्सर्च्चमपश्श्यत् । न्यूनस्याप्त्या ऽअति-
रिक्तस्यानतिरिक्तथै व्यृद्धस्य समृद्ध्या ऽअथ ह वा ऽईश्वर-
रोऽग्निं चित्वा किञ्चिद्दौरितमापत्तोर्व्विं वा ह्वलितोर्व्वद्वा यद्वा
ह वा ऽएतच्छ्रुयापर्णᳬ सायकायनᳬ शुश्राववाथ हैतत्कर्म्मो-
पदधर्षं ॥ १ ॥ सैषा त्रयस्य समृद्धिᳬ । अग्नेᳬ समृद्धिर्य्योऽ-
ग्निं चिनुते तस्य समृद्धिर्य्योऽग्निं चिनोति तस्य समृद्धिᳬ
॥ २ ॥ * तद्यदेतेनोपतिष्ठते । यदेवास्यात्र विद्वान्वा-
विद्वान्वाति वा रेचयति न वाऽभ्यापयति तदेवास्यैतेन

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ७ १; कठ० १८. १४, १५. १८; कपिष्ठ० २९. ३, ४; मै० सं० ११. १२. ३; तै० सं० ७. १२, १३।

* का० श्रौ० सू० १७. ७. १,२।

सर्वमाप्तं भवति यदस्य किञ्चानाप्तं य ऽउ तस्यामनुष्टु-
ब्भ्यृचि कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथो ऽएतस्मादेवैतत्कर्म्मणो
रक्षाᳪसि नाष्ट्रा ऽअपघ्नन्ति नो हैनमनुव्व्याहारिण
स्तृण्वते तस्मादप्येवंविद्कामं परस्मा ऽअग्निं चिनुया-
दीश्वरो ह श्रेयान्भवितोः ॥ ३ ॥ 'वार्त्रहत्याय शवसे ।
सहदानुं पुरुहूत क्षियन्तमि'ति वार्त्रघ्नीभ्यां प्रथमा-
भ्यामुपतिष्ठत ऽएतद्वै देवा व्वृत्रं पाप्मानᳪ हत्त्वापह-
तपाप्मान ऽएतत्कर्म्माकुर्वत तथैवैतद्यजमानो व्वृत्रं
पाप्मानᳪ हत्त्वापहतपाप्मैतत्कर्म्म कुरुते ॥ ४ ॥ 'वि न-
ऽइन्द्र मृधो जहि । मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठा'
ऽइति वैमृधीभ्यां द्वितीयाभ्यामेतद्वै देवा मृधः
पाप्मानᳪ हत्त्वापहतपाप्मान ऽएतत्कर्म्माकुर्वत तथैवैतद्य-
जमानो मृधः पाप्मानᳪ हत्त्वापहतपाप्मैतत्कर्म्म कुरुते
॥ ५ ॥ 'वैश्वानरो न ऽऊतये । पृष्टो दिवि पृष्टो-
ऽअग्निः पृथिव्व्यामि'ति वैश्वानरीभ्यां तृतीया-
भ्यामेतद्वै देवा वैश्वानरेण पाप्मानं दग्ध्वापहत-
पाप्मान ऽएतत्कर्म्माकुर्वत तथैवैतद्यजमानो वैश्वानरेण
पाप्मानं दग्ध्वापहतपाप्मैतत्कर्म्म कुरुते ॥ ६ ॥ 'अश्याम
तं काममग्ने तवोती'ति । एकया कामवत्यैतद्वै देवाः षडृचेन
पाप्मानमपहत्यैकया कामवत्यैकधान्ततः सर्वान्कामाना-

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ६८, ६९। (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ७०। (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ७२, ७३। (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ७४।

त्मन्नकुर्वत तथैवैतद्यजमानः षड्‌चेन पाप्मानमपहत्यै-
कया कामवत्यैकधान्ततः सर्वान्कामानात्मन्कुरुते ॥ ७ ॥
सप्तर्चं भवति । सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः सप्त
दिशः सप्त देवलोकाः सप्त स्तोमाः सप्त पृष्ठानि
सप्त च्छन्दाᳬंसि सप्त ग्राम्याः पशवः सप्तारण्याः
सप्त शीर्षन्प्राणा यत्किञ्च सप्तविधमधिदेवतमध्यात्मं
तदेनेन सर्वमाप्नोति ता ऽअनुष्टुभमभिसम्पद्यन्ते वाग्वा-
ऽअनुष्टुब्वाचैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तम् ॥ ८ ॥
अष्टर्चेनोपतिष्ठेतेत्यु हैक ऽआहुः । वयं ते ऽअद्य ररिमा
हि काममिति द्वितीयया कामवत्या सप्तपूर्वास्तदष्टा-
वष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तमथो ऽएवᳬ
समे देवते भजेते ऽइति न तथा कुर्यादेता वाव सप्ता-
ष्टावनुष्टुभो भवन्ति स योऽष्टर्चे कामोऽत्रैव तमाप्नोति
॥ ९ ॥ ऐन्द्राग्नीभिरुपतिष्ठते । ऐन्द्राग्नोऽग्निर्यावानग्नि-
र्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चा-
नाप्तमिन्द्राग्नी वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्यावानग्नि-
र्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चा-
नाप्तम् ॥१०॥ तद्धैके । कर्म्मणः कर्म्मण ऽएवैतां प्रतिपदं
कुर्वतेऽपहतपाप्मान ऽएतत्कर्म्म करवामहा ऽइति पुरीषवतीं
चितिं कृत्वोपतिष्ठेतेत्यु हैक ऽआहुस्तत्र हि सा सर्वा
कृत्स्ना भवतीति स यथा कामयेत तथा कुर्यादिति नु
चयनस्याथातोऽचयनस्य ॥ ११ ॥ त्रयो ह वै समुद्राः ।

अग्निर्यजुषां महाव्रतꣳ साम्नां महदुक्थमृचाꣳ स य एतानि परस्मै करोत्येतान्ह स समुद्रांश्छोषयते ताञ्छुष्यतोऽन्वस्य छन्दाꣳसि शुष्यन्ति छन्दाꣳस्यनु लोको लोकमन्वात्मात्मानमनु प्रजा पशवः स ह श्वःश्व एव पापीयान्भवति य एतानि परस्मै करोति ॥ १२ ॥ अथ य एतान्यकृत्वा । परस्मा अपि सर्वैरन्यैर्यज्ञक्रतुभिर्याजयेदेतेभ्यो हैवास्य समुद्रेभ्यश्छन्दाꣳसि पुनराप्यायन्ते छन्दाꣳस्यनु लोको लोकमन्वात्मात्मानमनु प्रजा पशवः स ह श्वःश्व एव श्रेयान्भवति य एतानि परस्मै न करोत्यथैष ह वा अस्य दैवोऽमृत आत्मा स य एतानि परस्मै करोत्येतꣳ ह स दैवमात्मानं परस्मै प्रयच्छत्यथ शुष्क एव स्थाणुः परिशिष्यते ॥ १३ ॥ तद्धैके । कृत्वा कुर्वते वा प्रति वा कारयन्त एषा प्रायश्चित्तिरिति न तथा कुर्याद्यथा शुष्कꣳ स्थाणुमुदकेनाभिषिञ्चेत्तादृक्तत्पूयेद्वा वै स वि वा म्रियेन्नैतस्य प्रायश्चित्तिरस्तीत्येव विद्यात् ॥ १४ ॥ अथ ह स्माह शाण्डिल्यः । तुरो ह कावषेयः कारोत्यां देवेभ्योऽग्निं चिकाय तꣳ ह देवाः पप्रच्छुर्मुने यदलोक्याममिचित्यामाहुरथ कस्माद्चैषीरिति ॥ १५ ॥ स होवाच । किं नु लोक्यं किमलोक्यमात्मा वै यज्ञस्य यजमानोऽङ्गान्यृत्विजो यत्र वा आत्मा तदङ्गानि यत्रो अङ्गानि तदात्मा यदि वा ऋत्विजोऽलोका भवन्त्यलोक उ तर्हि यजमान उभये हि समानलोका

भवन्ति दक्षिणासु त्वेव न संवदितव्यꣳ संवादेनैव र्त्विजो ऽलोका ऽइति ॥ १६ ॥ (B)

## पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या ॥१०७॥

## इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

† सञ्चितिनाम नवमं काण्डं समाप्तम् ॥ ९ ॥

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा--का० श० ११. ७. २; मैं० सं० ११. १३. ११ ।

† अस्मिन् काण्डे कण्डिकासंख्या ॥ ४०२ ॥